

Literatur euskarari buruzko gogoetak bere testuinguruan

P. SUDUPE

Sarrera

Nemesio Etxanizen idatziak ikusmiratzen ari, behin eta berriz literatur euskarari buruzko iritziez egiten nuen topo. Lehenbizi idatzi zituen artikuluetan beretan (1933an hasi zen *El Día* Donostiako egunkariko *Euskal Orriyan* idazten) nabarmenak dira artean, Sabino Aranak ezarritako garbizaletasun eskolaren zantzuak, zantzuak baino ez, ezen ez baitzen eskola horretako jarraitzaile egundaino izan. Sabino Aranaren eskola garbizalearen zantzuak oso axalekoak dituen bezala sakonagoa du Azkueren jarraitzaileen aldeko isuria, batez ere Lizardi eta Orixegana erakusten duena —Azkueren jarraitzaile izatea zer den ñabartu beharrekoa litzateke noski, baina horretaz zenbait ohar aurreago—.

1934an, Sebero Altubereren *La vida del euskerak* egiten dion erasana agerriz eta espresuki adierazia digu, guztien gainetik hitzen jatorriaz arduratzetik joskeraren jatorriasunaz arduratzera igarotzeko urratsa. Aldaketa honekin garaikide Aitzolek 1933 eta 1934an euskal literaturaren egoeraz egin balantzeek sortzen duten giroa, literatura goitiarra utzi alde batera eta herri literatura, jende askorengana iritsiko den herri literatura suspertu beharraren kontzientzia hedatzearena. Ildo honetatik ahaztu ezinekoa den Ibar (Justo Mokoroa) *La vida de la lengua* liburuaren egilea; hala berean Don Manuel Lekuonaren eragina, ahozko euskal literaturari Espainiako Ilgarren Errepublikara garaian emandako jaikiarekin.

Espainiako senide arteko gerraren ondorenera etorritz, zein arrazoi bitarteko sortzen da 1968an etena, Arantzazuko Batzarran lehertu zen euskaltzaileen arteko haustura, batuaren eta herri-euskararen al-

dekoen arteko arrakala. Zer dela eta hainbeste istilu *h*-ren inguruan? Nolatan Nemesio Etxaniz hain euskaltzale suharra erabat bihurrituta gatazka horretan?

Nekeza ulertzea. Ulertu nahi honexek bultzatu nau nahiko ezezagunak eta eskuragaitzak diren aldizkariak miaztera. Hauetatik gehientsuenak erbestean argitaratzen zirenak halanola *Euzko-Gogoa*, *Euzko-Deyak*, Pariskoa bata Mexikokoa bestea, gehienetan erlijiosoen esku dauden liburutegi eta hemerroteketan aurki daitezkeenak.

Miaketa horrexen ondorio duzu ondokoa irakurle. Esan behar ere dizut ondoko emaitza abiapuntuak baldintzatzen duela. Literatur euskararen ur txikiak Nemesio Etxanizen eskutik hasten naiz mugitzen oro har, hark harria egotzi eta harriaren indarrez sortzen diren uhinak jarraitu nik, batzutan urrunago helduz, bestetan aldiz harri-jaurti-tzai-leagandik hurbilago baratuz.

1. Belaunaldi berekoen arteko irizpide ezberdinak gehien landu beharreko literatur motaz

Espainiako II Errepublika garaiko iharduna hitz bitan laburtzera etorritz, esan behar lehenbizi, 1933 inguruan euskal ereduaren bila zebilela Nemesio Etxaniz, Lizardik hil zenean utzi zuen hutsunea betetzeko aukerakoena Orixe izan ote zitekeen, hots, gisa horretako gauzetan enplegatua. 1934ean aurreko urteko euskal ereduaren bilaketak alde bat utzirik, euskaldunen artean zinetako euskararen aldeko mugimendu herritarra izekiarazteari eman zitzaion. Delako bilakaera hau, orduko zenbait euskaltzalek euskararen egoera soziologikoari buruz zuen balioztatze ezezkorrean txertaturik zegoen.

Batetik, gerraurreko azken hiru urteetan, guztiz ere 1933tik 36ra, euskararen egoera soziologikoa, hots, herri eta kaleetatik desagertzen ari zelako kontzientzia garbia zen, eta bestetik, Aitzolen gidaritzapean sustaturiko literatur mugimendu maila goitiarrenekoak —euskal literaturaren kondairaz alderaturik goitiarra—, batez ere olerkigintzaren balio suspertzailean etsi-etsirik zegoenak, euskaltzaleek amestu ondorioz ez zekarrela garbiro ikusten zen, alegia, abertzaletasunaren aurrerabideari ez ziola ez eta hurrik ere euskaltzaletasunaren emendioak jarraitzen nahiz literatur aldetik lorpen onuragarriak erdietsiak ziren.

Hari beretik, Sebero Altuberen *La vida del euskera* lanak sakonki eragin zion. Handik harat, euskaltzale talde batentzat joskera jatorrerekiko begiruneak hartuko zukeen orduratsu arte lexikoaren garbizale-

tasunak hartua zuen lekua. Ardaztat lexikoa hartzetik sintaxia hartze-
ra igarotzea gisa honetan agertu zuen Don Manuel Lekuonak:

Gure gazte-denboran, Lexikoaren garbitasunari —itz bakoitzaren garbitasunari— garrantzi handia aitortzen zitzaion. Aita Larramendi'rengandik gauzak ola zetozen. Eta batzuren batzuek, gai ontan, Lexikoaren garbitasunari bakarrik begiratzen zioten; Sintaxis'en garbitasunari —izkuntzaren joskera jatorrari— ez ainbeste. Beste batzuek, Sintaxisa "izkuntzaren anima" dala esaten genduan: Lexikoa, gorputza; Sintaxisa, "anima"; eta Sintaxis'ari Lexikoari baño askoz geiago begiratu bear diogula. Tolosa'ko Artxipreste famatu Orkaiztegi'ren slogan ederra da esaera ori. (A.Larramendi andoaindarra eta Orkaiztegi, andoaindarra). Euskaltzaleen artean gauza oso jakina da, izkuntzaren Sintaxis-kontu ori asko astindu eta argitu zuana, gure Altube handia izan zala. Berak idatzi bait zuan "Erderismos" deritzan, gure Sintaxisari buruz inoiz inork idatzi duan idatzirik sakonena eta argiena.¹

Eraginei garraizkiela, aipatu literatur euskararen aurrerabide horretan gure iduriko Sebero Altuberekin batean Ibar aipatu beharra da bere *Genio y lengua* liburuaz.² Oso garai txarrean eman zuen argitara delako liburu hori, gerratea hastear zegoela, haatik gerraondoko jokatibideak eta irizpide-gatazkak aditzeko noraezekotzat daukagu honen irizpideei ohartzea. Segurik honen ikusmoldeek izan zuten zer-ikusirik 1934az geroztik Nemesio Etxanizi ohartzen genion herriarentzako literaturako isuria areagotzearen aldetik.

Lehenbizi, Ibarek adierazten dituenetarik punturik nagusienak jasoko ditut, ondotik Ibar eta Nemesio Etxanizek Guatemalan zeuden Andima eta Orixerekin izandako tirabiren berri emateko.

Aiputan dugun liburu honek, Aitzolek 1935aren hasieran *Euzkadi* kazetan idatzitako artikuluetan du oinarri. Aitzolek 1934ko euskal literaturaren balantzea egitean, hau hitz batean antzutzat jotzen zuen. Ibarrek ere onartzen zuen diagnostikoa baina kausak ikertzerakoan, Aitzolen usteetatik erabat aldentzen zen. Gorago aipatu ditugunak baieztatzearekin ekitan dio liburuari: *Usa cada vez más restringido del euskera hablado. Actividad literaria en menguante*.³ Bi gertaera hauek

(1) LEKUONA Manuel: "Garbizaletasuna" in *Idazlan guztiak 8. liburukia*, Tolosa 1978, 385 or.

(2) IBAR (MOCOROA Justo): *Genio y lengua*. Librería Mocoróa Her. Tolosa. 1936.

(3) IBAR aip.lib. 10. or.

Hegoaldeari dihoazkiola adierazten du eta ez Iparraldeari, hango literaturak ez baitu Ibarren ustetan, hemengoak jaso duen astinaldirik pairatu. Aurreraxeago, euskal arazoaren honako bereizketa egiten du:

De los dos aspectos del problema euskerista: —vindicación de un derecho de la nacionalidad, defensa de un modelado espiritual bello y excelente— nosotros prescindimos deliberadamente del primero, político, que no nos incumbe; y abordamos derechamente y con pasión el otro, el patriótico-moral, el que nos ha inquietado siempre y sigue atormentando con la fuerza de una obsesión (...) Nos lleva el ansia de salvar, siquiera por su precio y ejemplaridad, los modos seculares del alma vasca que en el euskera tomaron cuerpo, e impedir a toda costa que aquellos modos acaben de ser suplantados por otros importados que nos de-forman, de-gradando. Eso es hoy, para nosotros, el euskera, aparte (y en el orden práctico, por encima) de cualquier otra interpretación, por auténtica que ella sea: vehículo e instrumento agente de una "civilización" excelsa; cúspide de genuinos valores; signo de elevación.⁴

Hizkuntzaren balioari buruz honakoa aditzera eman ondotik: *Rasgos étnicos y sentimiento nacional aparte, TANTO TENEMOS DE VASCOS CUANTO TENEMOS DE EUSKALDUNES*,⁵ euskararen iraupena bermatzeko euskal literaturgintzak arrakasta izatea, ezinbestean lortu beharrezkotzat jotzen du.

Alabaina, zein motatako literatura? Zer aditzen da literaturaz eta zein funtzio berezten zaio honi? Guk berariaz formulatu ditugun galderoi ematen dien ihardesprenak du gure iritzirako axola berebizikoa, aurrerago aipatuko ditugun beste zenbait eragilerekin batean, gerraondoko Nemesio Etxaniz eta kidekoen jokabidea aditu ahal izateko:

Generalmente, cuando se habla de literatura, se alude a su aspecto estético, a sus relaciones con el arte y la belleza. Nuestro punto de vista, en cambio, es francamente utilitario, pragmático: =hemos descubierto que el cultivo literario es, al presente, factor decisivo en la vida de nuestro idioma; y nos interesa averiguar en qué condiciones se deba practicar aquel cultivo, para que resulte eficaz. =Como se ve, supuesto el fin que nosotros perseguimos, no es la perfección-artística, sino la utilidad, la eficacia, lo que primordialmente apreciaremos en la actividad literaria (...) Nos absten-

(4) IBAR aip.lib. 16. or.

(5) IBAR aip.lib. 26 or.

dremos, por lo tanto, de divagar por las regiones teóricas (muy reales y estimables) de la belleza y del arte. Y nos limitaremos a considerar nuestra literatura como: "una actividad o ejercicio ordenado patrióticamente a arraigar en los espíritus y en el público el hábito del euskera; y, mediante el desarrollo del idioma, a robustecer el genio vasco". Asignado este papel tutelar a la literatura vasca, nos parece evidente que ésta tiene que lograr su objeto con una eficacia proporcional al interés que despierte en el público euskaldún. Y que, por consiguiente, (...) la medida de este interés deberá ser para el crítico-patriota la medida de su valoración.⁶

Nemesio Etxanizek Deban gerraondoan —gerraondoan diogunean, 1936-1939 Espainiako gerra zibilaren ondoan diogu—, aurrena antzerki talde bat osatzeari ekin zion, eta aldi berean euskal kanta berriak ontzeari. Bestalde, uste izatekoa da, gogoan izanik euskararen orduko egoera eta gerraondoko euskaltzaleen arteko eztabaidak, Ibarrek argi eta zehatz finkatu zuela aipatu lerrootan, garai hartako euskaltzale askoren iritzia literaturaren funtzioaz.

Delako askoren iritzi hori erlatiboki hartu beharrekoa da segurki, alabaina kopuruak baino axola gehiago du eskierki zein irizpide ezberdin zeuden adieraztea. Ildo honetarik, kontrakotasunez *Euzko-Gogoa* tarren ikuspuntua datorkigu gogora, bereziki Orixek, gerraondoan adierazten zuena. Jakinkizunetako euskara lantzearen aldera makurtzeko premia aldarrikatzen zuen herri-literaturaren ahala euskararen galbideari gogor egiteko oso ere auzitan jarriaz.

Dena den Orixeri leku eman aurretik Nemesio Etxanizen lekukotasunari egingo diogu tartea. 1954ean Lazkaoko beneditarren komentuan udaldia igarotzen ari, gutuna egiten dio Guatemalan zegoen *Andimari*:

Zuen lenengo banakoa jaso nizun. Naikoa lan izango duzute zuen aldizkingi ori pixkortzen eta emengo arpidedunak batzen. Euskaltzaleok ere gure iritxietan banatuak bai-gaude. Lengoan Ibar'ek egiten zidan, euskera gogorregia darabilzula, ta erriari eztiola ezertan lagunduko. Orixe ere gogortzen ari zala lendik. Eta Ibar'ek ez du borondate txarrik: baña iritzien burruka onek ere, gogo-illun jartzen gaitu. Euskal susperketak urte txarrak ditu. Laburdi aldeko Euskalkaskuntza batzarrean ere, ez dira erabaki jaxoak artu. Gure jokoanekeza degu, izan ere. (Nemesio 1954-IX-11).

(6) IBAR aip.lib. 39-40 orr.

Salaketa badirudi hizkuntz ereduari dihoakiola, hizkuntza gogorra, adigaitza erabiltzea ezesten dela. Ohar, Euzko-Gogoak %57a literatura sailari eskaintzen ziola, hauetarik %15 zirela literatur kritika-erantzak bereziak, eta beste %14 hizkuntzari berari buruzkoak hartzen zuela.⁷

Salaketa zuzen zeren kontra doan ez da oso argi aditzen, gorago aipatu bezala hizkuntzari berari doakiola iduri luke, alabaina Andimak ematen dion zentzuaren arabera ene iritziz norentzakoa dago jokoan; herri ezikasiarentzat idatzi ala herri ikasiagoarentzat:

Zu ere, Ibar'ek erasi dizkitzunak dirala-ta, guri arrika asteko gertu zaudela dirudi. Aitortu bear dizut aipatu *marmariok* sutan iarri nindutela, bai ni baita Zaitegi ere. Ibar'en aurka artikulu gogor bat idaztekoan nengon, bañan lenago "Orixe"ren iritxia iakin nai nun, eta zure esanak aldatuz, galdezka idatzi nion. Orra zer erantzuten didan: "Itxi egiozu bakean "Ibar"eri euskera erreza dalako ortan. Aspaldiko buru-ioera edo *mania* dau beraren aita zanaren ta "Larrek" zanarena. Goazan geure bidetik. Nire artikulua ondu nebanean, Altube ta Ibar euki nebazan gogoan. Nik beti au erantzungo deutset: "Erri erriak ez dauz irakurriko ez "Ibar", ez "Altube", bañan *erriak* bai Olabide". Etxaniz'ek ere txoraldi antzeko batzuk izaten ditu gauza orretan. Idatzi dagiela euren euskeran. (...) Nun da ordea Ibar'ek aipatzen dun *erri* ori? "Ez diogula erriari ezertan lagunduko?" Laguntzen ote dio Ibar'ek? Laguntzen ote die gu erderaz maziatur ari diran beste guztiek? Obe lukete erderaz ain gora aldarrikatzen duten erri euskera ortan idatzi, aldenduta gabiltzanok bidea arkitu dezagun... (...) Gu euskera aintzat artzen dutenentzat irakurten eta idazten ari gera; eta gure erriak ez du euskerarik oraindik aintzat artu, ez daki euskeraz ez irakurtzen ez idazten. Zer obari aterako genuke irakurtzen ez dakien batentzat ipui errex eta izkirimiri irritsuenak iardungo bagenuke ere? (...) Zure ur-baldakada ori, gogorra izan zaigu Nemesi, bañan ez gera gure bidetik arrabete ere saiestuko (Andimak Nemesiori 54-10-3)

Andimari eginiko ihardespenean Orixek aiputan hartzen duen artikulu hori *Gernika* aldizkarian⁸ agertu zena izan daiteke edo bestela

(7) INTXAUSTI Joseba: "Euzko-Gogoia. Hamar urteko lana" in *Jakin* 13. alea, 1980, 107 or.

(8) *Gernika* 14. alean (1951); eta bestea "Erria, erria" in *Euzko-Gogoia* 1951 II-beltza-Otsailla.

Euzko-Gogoan urte berean idatzi zuena. *Gernika*-kotik orainago agindu bezala zenbait pasarte aldatuko ditut:

Tres tendencias y actitudes positivas se deben distinguir en el intento de hacer literatura vasca: la de aquéllos que buscan lo sólo popular; la de aquéllos que intentan lo literario elegante y científico; la de aquéllos que anhelan ambas cosas.

La cuarta tendencia es absolutamente negativa, cobarde y traidora: la de los que nunca escriben en vasco y zahieren a los que escriben. (...) "Lo popular, lo popular" me está zumbando en los oídos. ¿Y qué es lo popular? ¿Quién es el pueblo? (...) El que lee vasco en nuestro País peninsular es Sacerdote, religioso, seglar de alguna ilustración; pero todos ellos forman un tanto por ciento muy escaso de nuestra población. El resto no lee nada. (...) El que escribe cuentos y coplas sin salir de lo popular, hace muy bien; el que se sale de ahí para roturar nuevos terrenos y expresar con palabras populares, en cuanto se pueda, cosas más levantadas, hace mucho mejor; el que hace ambas cosas será invulnerable por la crítica de mañana, al menos en su tendencia, y quizá en sus resultados. Como camino, éste tercero es el mejor y el único.

Orixek, 1955ean argitara zen *Zaitegiren Bidalien Egiñak* liburuari egin hitzaurrean, azken 70 urteetako euskal literaturaren balantze gisakoa egitean gisa honetan zioen auzi beraz:

Gu ba-goaz aurrera nola edo ala, geron erriarekin, 350'txo oiekin. Oso zoro ez gerala ikusten asi diranak ere ba-dira. Ongi ari gerala ere ba-diote. Beste oiek, erritar oiek, ekarri bezate erri erria berekin. Ez diegu eragotziko. Ta erri-euskera orrekin iakinkizunetan gu baino aurrerago ioaten ba'dira, ainbat obe. Txalo ioko diegu. Nork autsiko nor? Oiek gu? Oraiñarte baiño lana latzago egin bearko dute.

Polemika honetan Zeleta-k (Juan Garmendia-k) ere parte hartu zuen: hain zuzen Nemesio Etxanizek, adierazi zuena adierazteko zinezko arrazoiak zituela jakinarazi nahian. Honek ere orduko euskararen egoera deitoragarria hartzen zuen aiputan eta euskaltzaleen arteko liskarrak eragoztearren honako hauen esanahiari kasu eman beharra salatzen zuen:

"NAI" izatea'rena. "USTE" izatea'rena. "IZANA"-rena, eta OGEI-URTE abetan Euskalerrian gertatu-dana'rena (...) Zuek, ortik, guk ez

bezela ikusi eta neurtzen dituzute gauzak. Gu, emen gaude ordea, EUSKERA'k indarra, egizko indarra ta bizitza bear luken tokian.

Orrengatik, gure esanak eta iritziak zuenak baño egi-antz duna-goak nai ta nai ez bear dute izan. NAI izatearen eta USTE izatearen gaindik daudelako: IKUSIAK eta GERTATUAK.⁹

Euskal liburuen erosleak 500 bat zirela zioen eta artikuluaeren hon-darrean honako iritziak agertzen zituen:

Baña danen artean, euskera errezean idatzitako liburuen egarria nabaitzen degu, askoz geiago, euskera-garbian edo euskera-goit-tian idatzitakoena baño. Ni, beti garbi-zalea izandu naiz, eta naiz; baña geienen iritzi-bidez jokatu bearrak, sarritan beartzen nau bes-te era bat artzera. Elburua, nola edo ala, EUSKERA erabiltzea bai-ta. ¿Ez al da egia? (ibid).

Eztabaida honen harian eta bereziki Zeletak zegitzan adieraz-penatarik garbi sumatzen da zernolako axola zuen euskararen kinka gaitzaren kontzientziak: hogeï urteon buruan euskarak jasan eta jasa-ten ari zen Estatuaren eta Elizaren aldetiko zanpaketak, are abertzale zirenen aldetiko askoren ezaxola eta zabarkeriak berak ere, zein lite-ratur mota landu beharra zen ebazterakoan.

Deserriratuak harako Lizardi zenaren euskara zernaitarako egite hura jarraitzearen aldeko agertzen ziren bitartean Frankopean zeude-nak literatura errazaren aldeko agertzen ziren, Nemesio Etxanizek esan ohi zuenez gure erriari euskaltzaletasuna pizteko. Don Manuel Lekuonak ere antzeko iritziak adierazten zituen Bizkaiko *Anaitasuna* ka-zetaren aldeko agertzen zenean, ez honen euskarari eredugarri irizten ziolako baizik ere egoera zen bezalakoxea zelako premiazkotzat jotzen zituelako euskal aldizkari guztiak, nola ere nahikoak zirela.

Bizkai'ko *Anaitasuna* ez det uste nik, Euskera jasotzeko danik; ezta Euskeraz inori erakusteko ere; Euskerari eusteko baizik, galtzear dagon lekuan eusteko, oxta-oxta Euskeraz irakurrerazteko.

Jasotzeko balitz, "Anaitasunaren" egilleak garbi-garbira joko lute-ke. Ba'dakite orrenbeste. Bañan baita berak dakite gaur gure lzkuntza maitea norañoiko galtzeko arraixkuan dagon ere zenbait lekutan, erderaz nun-naitik inguratirik.¹⁰

(9) GARMENDIA Juan: "Gutun lakingarri bat" in *Euzko-Gogoa* 1955 (3-4) 53 or.

(10) LEKUONA Manuel: "Anaitasuna" in *Egan* 1956, 147-151 orr.

Nemesio Etxanizek auzi honetaz zuen iritzira itzuliz, gogora ekarri beharra dago 1951an Euzko Gogoan aditzera eman zuena.¹¹

Ikasientzako gaiak ere erabil ditzagun tarteka, baña erriari errez ta gozo zaizkionak askoz geiago sortu bear genituzke... Txikientzat Aur-gaiak, ipui ta abar: ta azientzat, maitasun-gaiak, nobelak.

Irizpide eta bere ahal-prestasunen arabera, lehenbizi olerkiak ondu zituen, geroxeago testu narratibo laburrei lotu zitzairen, irratirako gidoiei, testu dramatiko laburrei, azkenik ipuin eta eleberrri laburrei ekiteko besteak beste.

Aldera bedi literatur ibilbide hau bere adiskide min Jokin Zaitegi-*renaz: Bidalien eginak* itzuli ondoan Platon filosofoaren lanak euskaratzeari emanik ahaleginean. Ez da miresteko ikamikarik egotea, kontuan izanik Nemesio Etxanizek nork bere buruaren aginduei jarraitzea ez baina Euskal Herriari komenigarrien zitzaiolari jarraitzea hobetsi ezezik horretara jartzea aldarri egiten zuela. Aurrerago eman-go dugu horietako baten berri.

Horretaraz gero, garbiro ageri da, gorago aipatu ditugunak: erbestean ziren Orixe, Andima Ibiñagabeitia, Jokin Zaitegi batetik, Euskal herrian ziren Justo Mokoroa Ibar, Ion Garmendia Zeleta, Don Manuel Lekuona, Nemesio Etxaniz bestetik; guztiak belaunaldi batekoak, gehienak jesulagunetan heziak, euskaltzale porrokatuak oro inor izan bada, alabaina adiurre eta sentikortasun diferentetakoak, bizitokiz ere bananduak batzuek deserrian bezala besteak Frankopeko Euskal Herrian, eta euskara suspertzeko nondik jo deliberratean bereizirik ibilki.

Iritziok eta bere jokalegeak hartaturik, Nemesio Etxanizek bestelako ereduera erakusten du onespina eta atxikimendua gerraondoan, gerraurrean Orixe eta Lizardigana erakutsi zuen ber neurrian. *Zeruko Argian* urte batzutara gisa honetan idatzi zuen:

Baiña Xalbatore Aita, etzan bertsoan bakarrik erakusle, itz lauz ere bereala jaiki zitzaigun gaillen, esale jator, berezko bere nagusitasun eta zaldun aidearekin. AMA SEMEAK izan genduan urrengo bere e-maitz zoragarria. Neretzat prosistarik ederrena izan degu urte auetan [50eko hamarkadan alegia].¹²

(11) ETXANIZ Nemesio: "Euskaltzaleon batasuna" in *Euzko-Gogoa* 1951, 5-6 zb., 46-48 orr.

(12) ETXANIZ Nemesio: "Aita Xalbatore Mitxelena" in *Zeruko Argia* 1966-I-2.

Lehenera etorri, direlako belaunaldi berekoen arteko auzi-mauzi hauek islarik izan zuten 1956an Parisen ospatu zen Lehen Euskal Mundu Biltzarrean. Kontu honi zegokiola, Hernandorena eta Zaitegi izan ziren protagonista. Hura, herri-euskara sendotzearen alde:

Neretzat erriko euskera ez galtzia izan bear litzake gure lenengo kezka: orretzaz ari izango naiz. Eta benetan, jakina, ortan arau bakar bat, bide bakar bat dago erriaren euskera galdu ez dedin. Ta ori, arau ori, errexa da, erriari bere izkeran egitia.¹³

Jokin Zaitegi aldiz, Euskal Ikastetxe Nagusia ikusten zuen no-raezeko euskararen biziraupenerako:

Euskal-Ikastetxe Nagusia, gizon ikasiak euskeraren alde ez izan bitartean, euskera beti izango degu il zorian.¹⁴

Nemesio Etxanizek, Pariseko Euskal Batzar horretan izan zenez gero, gisa honetan ematen zion eztabaida horren berri Andimari:

Ernandorena ta Zaitegi'k betiko ezpaia berritu ziguten. Arek euskera errexa bear genduala; tonek (sic) danetik bear dugula (Nemesio 56-X-22).

Hau irakurririk bazirudien behingoz iraungia zela herriarentzat ala ikasientzat batez ere, idatzi behar ote zeneko auzi honek sorturiko sua, alabaina ez zen horrela inondik inora, txingarrak pizturik zirauten eta 1962an bizialdi bat izan zuten Zaitegiren *Platon'eneko Atarian* liburuaren argitalpenak bide emanik:

Zaitegi: poz det lanean diarduzulako. Gure izkuntza onek ba-du norbaiten premia. Mitxelena ta Arrue'k zure azken-idaztia argiagoo esten dutelako poz dezu. Ala obe. Azkenengo Arantzazu aldizkarian ere, laudorioak jasotzen ditu zure aur orrek. On asko egin dezala. Beste euskal-lanbideaz biok degun iritzi ez-berdina, artan gelditzen da. Nik euskeraren itomena ikusten det, eta erria beti atzeraka. Il-zorian degu ta liburu jantziak eta apainak egiten ari geran bitartean, erriak bere izkuntza baztertuko ote-duan bildur naiz oso. Orregatik, bakoitzak gogoko duan gaietan, ez; euskera errian bizirik geldi dedin zer komeni dan ikusi, ta artan gogo gabe

(13) *I Euskal Mundu Batzarra* 1956. Jaurlaritzak argitaratua 379 or.

(14) ZAITEGI Jokin. Aip.lib. 396 or.

ere, aritu bear degulakoan naiz. Ontan geldi gaitezen, naikoa esa-
na dago gai ori lenago ere-ta (Nemesio 1962-X-1).

Sobera ez luzatzearren, K. Mitxelenak honetaz zioenera mugatuz:

Zaitegi zalantzan edo, kezkatu, aurkitzen dut liburu honetan, ohi ez bezala, honek edo hark dioena dela eta. Bere hitzez esateko "Buru-rik ez ta txapela nai, ari omen naiz urliaren iritzian, eta bururik eztuenak txapel bearrik ez omen". Horrexegatik lasaitu nahi nuke, neure burua zuritzeko gogoz bidenabar, ez baitakit neroni ere ez ote naizen arteko, urlia, sandia nahiz berendiaren itxurapean. Nork uka diezaioke bai Zaitegiri bai beste edozein euskaltzaleri barrenak agintzen dion bidetik ibiltzeko eskua? Besterik da, oso besterik gainera, idazlea kritikapean egotea, baina, kritikak errurik egotzi nahi badio: gaia, saila edo arloa idazleak berak hautatzen du eta egin gogo eta uste zuenaren arabera hartu behar zaizkio neurriak haren lanari.¹⁵

Eztabaida honen muinari behatuz, badirudi bi gauza nahasten direla: bata, zerk laguntzen dion gehiago euskarari, orotariko jendea-
rentzako literatura errazak ala ikasientzako literatura zailagoak eta kalitate gehiagokoak kondairatzen ari garen kultur egoera jakin horre-
tan; bestea, berriz, zenbateraino izan daitekeen eraginkorra eta are etiko ere berezko egokitasun eta zaletasunik ez duen nornahi sail bat lantzerantz behartzea hizkuntzaren mesedetan.

Gerraurreko belaunaldiko —zentu hertsian hartzekotan ñabartu beharrean nintzateke baina mementuon dihoakidanerako baliagarri zait deizio hori— euskal idazleen arteko ezberdintasunak agertarazte honetan, belaunaldi berrikoei sarrera eman baino lehen bi izen aipu-
tan hartu beharrekoak ditugu, hain zuzen: Federiko Krutwig eta Aita Villasante.

Federiko Krutwig, K. Mitxelenak adierazi bezala, gerraondoan le-
henbizikoa izan zen —gerraurrean orainago adierazi bezala izan bait-
ziren literatur euskararen eredia ikertu zutenak, nagusienak baino ez aipatzearren Sebero Altube eta Ibar— aurreko euskalgintza auzitan jartzen eta literatur euskarako lapurtera klasikoa hobesten Azkuek, bereziki, 1934ean proposatu *Gipuzkera osotuā* aintzakotzat hartu gabe.

(15) MITXELENA Koldo: *Euskal Idazlan Guztiak III Liburuak II*, 76 or.

Egia da, orohar eta oraindik nik dakidanez eginkizun dauden azterketa zehatzek kontrakorik ez badiote, Azkuek eman arauak ez zutela jarraitzaile ugariarik bildu puntu zehatzei behaturik —esaterako, Azkuek *ukan* aditz laguntzailearen adizkiak nafar-era erabiltzea gomendatzen bazuen, hots, *dut, duk/dun, du, dugu...*, Nemesio Etxanizek berak bere burua Azkueren jarraitzaile eginik ere, beti gipuzkoerara erabiltzen zituen: *det, dek/den, du...*) alabaina Azkuek egin lanak eta bere pertsona osoak zuen itzala badirudi indartua atera zela kontrakar gisa Krutwigek lapurtera klasikoa proposatu zuenean.

Bakar eta nabarmenen batzu baino ez aipatzearren: Orixe, Andima Ibiñagabeitia eta Andoni Labayen, Azkueren gipuzkera osotuaren aldeko, edo behinik-behin gerraurreko Euskaltzaindiaren aldeko agertu ziren Krutwigen proposamena ezetsiz. Alabaina ez da ahaztu behar, Aita Villasante aldeko agertu zitzaioela eta orobat Ion Mirande.

Denok dakigu lapurtera klasikoaren aldeko isuri honek ez zuela atarramentu onik izan, baina ez da ahanzi behar proposamen honek bazuela beste osagai bat ere, hain zuzen, euskara kultur hizkuntza bihurtzearen aldeko dei ozena. Kontzeptua euskal munduan berria ez bazen ere, gutxienean Lizardik hain era poetikoan gauzatu zuenetikoa bai baitzen, haatik, Krutwig-ek gogoematen zuen kultura eta honen ildotik Aita Villasantek *En torno al problema del vascuence* liburuan aditzera ematen zuena banago ez zirela Orixe eta honen ingurukoek gogoematen zutena.

Villasantek orainago aipatu liburuska horretan ezinbesteko jotzen zuen gizarteko klase goitiak beretu beharra euskarak, horretarako:

Pero para poder lograr este fin, o sea, que las clases superiores de nuestra sociedad acepten el vascuence como su lengua real, es preciso mostrar prácticamente a éstas que el euskera es efectivamente apto para expresar todo ese mundo de la cultura y del progreso, lo mismo que el castellano o cualquier otra lengua.¹⁶

Aurreraxeago gisa honetan darraio:

Creer que podremos asegurar la vida del euskera dedicándonos a conservar a la masa popular euskaldún en el uso de su lengua y escribiendo para ella una literatura de tipo ínfimo y vulgar, no deja

(16) VILLASANTE: *En torno al problema del vascuence*. Santuario de Aranzazu 1951.

de ser una ingenuidad; ciertamente todo eso está muy bien y es muy necesario, pero ello sólo es insuficiente (ibid).

Egitasmo hau burutan ateratzeko, kultur hitzen premi larria sumatzen zuen Villasantek eta hauek sortzeko mailegu grekolatinoen beharra noraezeko ohartzen.

Halatan egoki zeritzen Krutwig-ek huts hori betetzeko agerturiko araei. Ikusmolde honek buruz buru egiten zuen herriarentzako literaturaren ahalean etsi-etsirik zeudenekin batetik, Nemesio Etxaniz barne noski, eta bestetik nik esango nuke Orixe-ren kultura eta zibilizazio hitzekiko eta kontzeptuekiko aiherkundeaz oso borroka zegoela, nahiz bat zetorren Orixeren herriarentzako literaturaren balioaren erdeinuaz.

Aipatu Villasante-ren liburuska honek laster bildu zuen ihardespennik, hain zuzen, Arantzazuko bereko frantziskotar batengandik, Aita Omaetxebarriagandik. Honek, orohar hautatu ikuspuntua onesten zuela zioen baina ñabardura franko egin beharra zekusan. Halatan ez zegoen —inola ere ados Villasanteren proposamen zehatzekin. Hizkuntzari beste izate mota bat sumatzen zion:

Pero el lenguaje no es sólo ni principalmente expresión impersonal y algebraica de ideas y fórmulas lógicamente bien delimitadas, sino que es sobre todo estilo, color, metáfora, manifestación multiformemente matizada de una personalidad nacional hecha de determinadas preferencias estéticas, folklóricas y, en sentido más amplio, culturales. Además de esa "cultura" general moderna a cuyas exigencias se trata de adaptar el vascuence, cada pueblo tiene su cultura propia, su personalidad psicológica, que exige y justifica la existencia de una lengua propia.¹⁷

Ondotik literatura ederraren aldeko iritzia agertzen zuen Villasanteren kultur orokorraren alderako ustearekin buruz buru zegoena:

La vida del euskera depende, por lo mismo, más de la bella literatura que de la admisión incontrolada de términos extraños (ibid).

Omaetxebarria ez zegoen erabat kontra: *Para que tenga vida el euskera es preciso que responda a las necesidades prácticas del*

(17) OMAETXEBARRIA: "¿Esperanto o vascuence?" in *Cantabria Franciscana* año IX, 9 z. 1951.

hombre moderno (ibid), alabaina Villasanteren terminoak itzulikatzen zituen: *No basta eso, según hemos observado, pero también eso es necesario* (ibid). Orainago adierazi bezala, proposamen zehatzak gogor arbuiatzen zituen, banan banan eragozpenak salatuz.

Bestalde, eta hau aski adierazgarri da euskaltzaleen arteko ondoko eztabaida eta bidegurutzeetan oso present egon zelako, arau tinkoak hartzearen aurka agertzen zuen bere burua, literaturgile eta hizlari trebeak hobesten zituela termino arrotzen egokitzaille profesionalen aldean:

Concluimos que son los literatos y los buenos hablitas, los que mejor saben sumergirse en la atmósfera castiza de las exigencias lingüísticas de cada momento, quienes tienen la palabra en la materia más que los adaptadores profesionales de vocablos prefabricados. Pueden darse algunas orientaciones generales sobre la manera de adaptar al vascuence los términos de cultura de idiomas extraños, pero me parece erróneo imponer normas fijas (ibid).

Hori dekretu bidez egitekotan, euskara esperanto bihurtzerainoko perilean ohartzen zuen. Adierazpen hauek egin zireneko garaian, dudarik gabe Omaetxebarriaren usteek sineste handiagoa zuten Villasanterenak baino, haatik, zer esanik ez, Bizkai aldeko *Anaitasunaren* sorreran eta belaunaldien arteko teinkan ideia hauek izango zuten erne eta hozitzeko egokierarik baldintza soziologikoak aldátuz zihozten eran. Nago *Jakinek* 1959az gerostik hartu zuen jarreraren iturburuak bildu ditugun ideia hauexetan zeudela, bestetakoak beste direla.

2. Belaunaldi berriekiko iritzi-ezberdintasunak literatur euskarari buruz

Abiatzera goazen honen aurrekoan Jokin Zaitegik Aitzolen belau-naldikotzat etsitakoen arteko iritzi bereziak hartu baditugu ardatz, gagozkion honetan belau-naldi gazteagoekin izandako tirandura eta iritzi-diferentziak izango ditugu aztergai.

Haien artean zeuden ezberdintasunak gehiago ziren landu behar zen literatur motari zihoazkionak hizkuntzaren ereduari zegozkionak baino, hots, jakinkizun-euskararako denek aitortzen zuten erabat harturik behinik-behin, euskara garbiaren aldeko jarrera —Ibarek esaterako euskal fraseoljari emango zion hobespena, euskarak bere— berezko dituen itzulika eta esamoldeei, horien baitan sumaturik euskal Volksgeista, aski da ohartzea zertan aritu zen buru-belarri, eta Don

Manuel Lekuonak seguraski joskerari emango zion aurrea lexiko-jator-tasunari baino areago geroagoko adierazpenen arabera- guztiek aita-goitzat zuten Orixeren eitekoaren aldekoa hor nonbait; irakurle ikasientzat euskara garbia Orixek ziokeenez garbi amorratura jo gabe; alabaina berezi zebiltzan zein literatur alor zen lehentasunez landu beharra ebazterakoan.

Euskal literaturaren harat-honatei begia edukitzen diegula, literatura zentzurik zabalenean harturik eduki ere, euskaltzaleen arteko testuinguruari beha, nabarmen agertzen dira izenburuan aipatu desberdintasunak Alfontso Irigoienek Donostiako Diputazioan 1956an emandako hitzaldian agertu zituenei erreparatuz, eta handik hilabete-rra honi egindako ihardespen gisara Nemesio Etxanizek toki berean, Diputazio berean agertuei begiratuz gero.

Lehenbizi, Alfontso Irigoienek lekukotasunaren muina bilduko dut —arras trinkotua eta zalantzarik gabe merezi lukeen hedaturarik eskaini gabe, lan honen helburuen amorekatik— ondotik, Nemesio Etxanizena biltzeko.

Alfontso Irigoienek funtsean diosku: purismoaren gehiegikeriak suntsitzeko hartu zuela hitza Donostian, Arestik gonbidaturik etorri zela:

Gaur egunean barne-muinetaraino sarturik dago errian konzeptu bat, izkuntzaren ezjakite negargarriaren frutua, noizbait populuan sartua, euskaltzaleen okerbidea kausa izanik. Benetako euskerak ezin eduki omen ditzake arrotz-itzak, garbiak baizik. Badituela euskerak naiko sustrai edozein gairi buruz mintzatzeko. Auei zerbait galdetu nai diet. Ia zer den garbitasuna izkuntzan? Nik beintzat eztiot zentzunik artzen. Niretzat eztago itz garbirik edo zikinik sustrai egindakoak edo ez egindakoak baizik, illak edo biziak, illagoak edo biziagoak.¹⁸

Bata eta bestearen muina bildu nahiz, Alfontso Irigoienenetik bezala Nemesio Etxanizen argitaragabeko hitzalditik, funtsezkoena deritzadana aldatuko dut ondotik:

Aranari buruz esan dezagun lenbizi, lendik zetorrela garbi-azua. Larramendi, Mogel eta abar garbizale genituan. Nolanahi

(18) IRIGOIEN Alfontso: *Sorterriaren alde*, L. Haranburu, 1976.

- a) Mesede aundia egin zigun, arek egin ezpalu, guk geroago berdin egingo baikenduan. (...) Euskaldun zarrak zabarregiak ziralak, euskal lanean asten ziranak, lengo zabarkeri-nazkaz garbiegira ta estuegira jotzeko irrika izan ziguten. (...)
- b) Izkuntza garbitu-naia alde guzietako intxaurra degu. (...)
- c) Garbi-itza alde guzietan erabiltzen da "Pureza de lenguaje" edo beste esaera baten bidez. (...)
- d) Garbitasun osorik iñun ezta; ez izkuntzan, ez arrazetan, ez demokrazian. (...) Lur ontakoak, bere dantxoan, bere tamaña baten artu bear dira. Gureztat, aspalditik etxeko egiña dagon itza, garbia ta jatorra da; etxeko egiña eztagon itza, zikiña, arrotza, jatorreza da. Onela jokutzen ba-degu ez degu lena etengo guregandik. AZKUE'REN ESKOLA, erdi-bidera etortzen saiatu da.
- a) Urteak bear zituan lan ontan, eta asko egin du bide-erdi orretara gu ekartzen.
- b) Orixe, bere eskolako da bakarrik; ezta lagunik, ez kiderik. Zaitegi Olabide'ren urratsetan dabilkigu. Andima'k beste tanto batzuek ba-ditu... Lizardi, Orixe ta beste idazle goietsiak, emendik iritxi dute beren izena: euskara goi-mallara ta kultur-mallara jasotzen asmatu dutelako. Krutwig'ek ez du txalorik jaso, euskera oso aldrebesea eman digulako. Praktikan, eginean asmatu duana gelditu da nausi; teori utsari kaso gutxi egingo dio erriak.
- c) Erdi-bidera etorriak gera aspalditik lanean ari geranok. Erriari egoki idazten zitzaion Argia'n eta beste zenbait paperetan.¹⁹

Jarraian Alfontso Irigoien eta *Anaitasuna* aldizkarian zenbaitek erabiltzen duenari zabarregira isuria irizten dio etsenpluak aditzera emanez bere iritziak agerrarazten dituela:

Azkenengo Bizkai'ko ANAITASUNA'k ere, ba-ditu zoritxarrez, auen antzeko esaerak eta itzak: "Norma bi daukoguz, zorlonaren problema ebazteko alde batetik, materialismoa; gure jokerak, gure instintu guztiak ontzat artzen ditua (...) Gure bizitzan, iru alditan batez-bere egoten gara norma bat edo bestea artzeko bidekurutzean. Lenengo pubertadean (amalau-amabost urtegaz sexuaren indarra agertzen jakunean... "Pubertadea ta abar, itz sustraituak ote-ditugu? Itz arrotz sustraigabeak erabiltzekotan, askoz obe degu itz jator sustraigabeak erabiltzea. (...) Erderaz gure ikasketak egin ditugunok, uste oker bat oi-degu sarri: erri xeak, alegia, guk dakizkigun

(19) ETXANIZ Nemesio: "Atzekoz-aurrera ala buruz-bera?" Donostiako Diputazioan hitzaldia emateko prestatua eta nik dakidanez argitaragabea.

erdel-itzak ba-dakizkiala; eta erri ezjakiñak erderatiko itz oiek tutik ere ez jakin (ibid).

Aurreraxeago labur biltzen digu Irigoienen hitzaldia, honi buruz duen aburua agertuz, eta halaber praxiak eztabaida teoriko antzuen aldean duen gehientasuna azpimarratuz ematen dio buru hitzaldiari:

Itz batean, au da, Irigoien'en itzaldiari buruz, nere iritzia. Beti, ta euskera indartu bitartean batezere, gure iritzietan eztegu estuegiak izan bear. Bai itz eta bai joskeran zeatzegiak izateak ere, geiegi lotuko liguke, il-zorian degun euskera koittau au. Baña MARKATIK PUERA jotzea ere, etzaigu komeni. (...) Jatorren idazten duanak, irabaziko du erria; ez euskeraz nola egin bear genduken esanaz, baztarrak asperten dituanak (ibid).

Ondorioak hitz bitan bilduz, lehenik: Sabino Arana eta aurreko garbizaleez zituzten balioztatze diferenteak gorabehera, hauek hizkuntzaren alorrekoak baino gehiago sentikortasun politikoari edo, legozkiokenak baitirudite, ohar bedi Nemesio Etxanizenak Sebero Altubek *La vida del euskeran* emandako hiru hautabiderekin²⁰ zernolako kideasuna duen: Idazle zaharrak zabarregi, garbizaleak beste er-tzean garbiegi eta bien erdian sintesi eran Azkueren jarraitzaileak bera barne.

Bigarrenik, nabarmen geratzen da Nemesio Etxanizek arrazoiketaren harian kultur hitzak eta herri-hitzak ez dituela oso garbi be-reizten, alegia, bi motetako hitzen jatortasuna ebazteko herri xume ezikasian izan duten itsaspena hartzen duela juzgatzeko irizpidetzat, uste horren arabera egozten dizkiola Alfontso Irigoienek zuzentzen zuen *Anaitasuna* aldizkariari akatsetarik sail bat, joskeratikoak salbu uzten ditugula:

Itz auek (erdal mailegu edo hitzez ari da. Alde bat uzten dugu erdaratiko ala erdal hitz diren) ugaritxo ta sustrai-gabeak ditugu. Joskera, berriz, bietan euskera atzekoz-aurrera, erdera-gisan, emana; eta lengo idazle zarren kontra-arikoa (ibid).

Hirugarrenik: ohargarria da eta halaber aski nahasgarria lehen irakurraldian bederen Azkueren eskolako zein jotzen dituen edo ho-

(20) ALTUBE Sebero: "La vida del euskera" in *Euskera* 1933, IV zb, Iralla-LOTazilla, 308-310 orr.

beki esan zein ez dituen jotzen baitaratzea. Orixek bere burua Azkue-
ren gizaldikotzat zeukan *Yakinen* adierazten zuenaren arabera:

Neri Arantzazu'tik geienik gustatzen zaidan irizpidea Aita Omae-
txeberria'rena da, ta jardunbidea Aita Karmel Iturria'rena, bat baka-
rra aipatzeko. Auek gure gizaldiko (Azkue'ren gizaldi deituko nioke)
gizonak dira.²¹

Nemesio Etxanizek, aldiz, Orixe soil-soilik bere eskolako dela
diosku. Zaitegi Olabideren jarraitzaile dakusa, hemen ez da ezer
ohargarririk alabaina Andima Ibiñagabeitiari berari ere Azkue-
ren esko-
la horretatik aldenduxe dagoela edo irizten dio beste tanto batzuek
ba-ditu hori oker aditzen ez badugu.

Aiputan ditugun auzion muina ez baina gainaxala —muinak
idazten ari naizen 1995eko honetan ere jarraitzen baitu— euskara
baturantz emandako lehen urratsen kondairara igaro direnean gutxiz
gehienak Zaitegi, Andima eta Orixe bera ere hein batean Azkue-
ren eskolako jo dituzte.

Esaterako, Aita Villasantek purismo-eskola baten sortzailatzat
dauka Azkue, hain zuzen, bere hiztegi handira bildu ahal izateko, hitz
sustraitu eta etxekotuak izatearen baldintza betetzeaz gainera, euskal
ordain jatorrik ez aurkitzearena ezarri zuelako ezinbesteko baldintza
gisa —Koldo Mitxelenak ere Euskal Hitzei buruzko agiria Euskaltzain-
diak 1959an onetsi aurretik hauen antzeko adierazpenak eginak zi-
tuen—.

Hemendik, irizpide oker hau aplikatzetik etorri da Villasanteren
ustetan purismo mota berri baten sorrera eta Olabide, Zaitegi, Andi-
ma, Orixe eta beste askorengan joera bera nabari daitekeela diosku.²²

Nemesio Etxanizentzat horietarik inor ez da Azkue-
ren eskolako
edo behin eta berriz aipaturiko erdibide horretako. Eskola honetakoak
lirateke, lehenbizi, gerraurrean *Argia* aldizkarian idazten zutenak; izan
ere, hauek erdibide horretara etorriak esten baititu, eta horien jarraitun
lirateke baieztatzen duenagatik baino gehiago aditzera ematen due-
nagatik ertzetara jotzen ez dutenak, markatik fuera ibili gabe tentuz
ibiltzen direnak hitzen auzian bezala joskerarenean. Nemesio Etxa-

(21) ORIXE "Yakin-erako" in *Jakin*, 1957, 5. zb.

(22) VILLASANTE Luis: *Euskararen auziaz*, Luis Eleizalde saila 9.a, 71-73 orr.

nizen ustebide hauen iturburua gorago aipatu dugun herri xehearengana lerratze horretan dagoela deritzagu.

Orixek oso besterik adierazi ohi zuen: besteak beste, herri-herriak Biblia baino irakurtzen ez zuela eta herri ikasia, *Euzko-Gogoatik* berak gogoan zuen herria 350 inguruk osatzen zuela zioen: Apaiz, fraile eta euskaldun ikasiek.

Behin eta berriz aiputan dugun erdi-bide honi gagozkiola, irakurri besterik ez dago sasoi hartako zenbait aldizkari, kasu, *Alderdi* eta

Paris zein Mexikoko *Euzko-Deyak*, ohartzeko askotxo zirela zorioneko bezain zehazgabeko erdibide honen aldekoak.

Bistan dago gerraurreko garbizaletasuna erabat behera etorria zela, alabaina delako kazeta horietakoren batean irakurri dudanez mailegu berriak saskika etxekotzeari hesiak jarri beharra sentitzen zutenak anitz ziren.

Gai berari gagozkiola, jakingarri deritzat Txillardegik goraxeago aipatu bi hitzaldi horien ondotik Ez bat eta ez beste izenburuko artikularen funtsa hona aldatzeari, zehazkiro aztertzen dituelako gorabeherok. Euskararen goeraz ari:

Gaurko euskarak ez du giarrik, eskualde batzutako baserrietan ez-pada (...) Azken menderate, nik uste, bizirik eta giardun irau digu euskerak. Erderakadak lenagotik sartzen asiak zirala ez dut ukatuko; bañan euskotar geienak Euskalerrri osoan euskaldun utsak izanik, euskeraren indarra ta nortasuna gorde ziran.²³

Idazle klasikoetarik ikasi genezakeenaz ari, honako *oar gogoan-garriak* adierazten dizkigu:

- 1) Sintaxis aldetik, kontuz ibilli bear da, erdal joskera bait-dute askotan antzinako liburuak.
- 2) Morfologiari buruz, asko ikasi diteke literatura zaarrean: agitz jatorragoak ziran orduko izkribatzalleak, zabarrak izanda ere, oraingo idazle garbi ta landuak baño.
- 3) Iztegitz, berriz, zer esanik ez. Agitz obeak eta aberatsagoak aiekgu baño (ibid).

Azkenik, hitz mordoilo eta garbiez ari zela gisa honetan zioen:

(23) ALVAREZ ENPARANTZA J.L. "Ez bat eta ez beste" in *Egan* 1956, 3 zb., 44-49 orr.

Antziñako literaturan (ikus Kardaberatz, esaterako) eta erriak darabilen euskeran (Eibar'ekoan, konturako) zabarkeriak ekarri dituen erderakada guziak ezin artu ditezke aintzakotzat (...) Bañan itz bat edo beste latineratik edo erromantzeratik datorrelako euskeratik baztertu nai izatea, oreka galtzea da, ta ala egingo bagenu kalte-garria izango litzaioke euskerari. (...) Inglesak latineratik atxiki zaizkien itzak kentzen asiko ba lira, iztegiaren irurena galduko luteke. (...) Ala ta guziz ere, gaur edo oraintsu sartu diranak beste kontu bat dira. Nik ez dut esan nai "bentana" ta "kaballo" onartzen ditudanik, aien euskal kide jatorrak badiugu-ta. "Bentana" ta "kaballo" gañera ez dira zaarrak, eta ez euskalki guzietan sartuak ere. Puntu ortan erdian geratzea gauza zailla da, alegia; ta neu ere erdi ortan nagoenik ez dizuet agintzen. Egon nai bai, ordea (ibid).

Egungo begiekin behaturik, literatur euskarari buruzko eztabaida hauek oso buruzki eta hozki jorratzekoak iruditzen bazaizkigu ere, —ez diogu honenbestez egun arazorik ez dagoela, eta auzi hauek erabat gaintituak ditugunik. Damurik ez— orduko testuinguruan, auzi hauek beste konnotazio politiko, moral-erlijiozko eta sentikortasun aldetikoekin zipristindurik zeudenez; oroit Sabino Aranak eraiki zuela garbizaletasunaren auzi guztia ikuskera politikoari jarraiki, moral-erlijiozkoa diodanean oroit gorago Ibarek *Genio y lengua* agertzen zituenak, eta sentikortasunarena berriz ondoko lerrootan sumatuko da garbiro —geroxeago saihets horiei ere leku eman beharrean izango gara duten zer-ikusiatatik— asaldu eta sumindura bortitzak eragiten zituzten.

Direlako gatazka hauek nolako sumindura eta arbuioa sortarazten zuten jabetzeko ez da hoberik Nemesio Etxanizek Andima Ibiñagabeitiari egin gutunean adieraziak irakurtzea baino. Nahiz gupidagabeak diren, 1968az geroztiko etena konprenitzen lagun dezaketelakoan hona hemen direlako adierazpenok:

Joan dan ostegunean izan nuan nere txangoa Aldundi'ko liburutegian. Bizkai'ko gazte batek lengo illean egundoko euskera jaxoa eman zigun. Lengo idazle-bideak zapuztu, ta bide berri bat artu bear genduala, alajaña! Zikin-zale izena artu digute euskalzale berri auk. Krutwig'en inguru ibilitako ondarrak ditugu. Gazteak izaki, ta, oi-danez, lengo berri ez dakite. Beraien aurrez inor jaino ezpalitz bezela itzezin zigun. ESPAZIOAREN KONZEPTUA, PARALELOKI, SUGJETIBOVA TA OBJETIBOVA (sic), PUBERTADEA, SEXUAREN INDARRA, ta abar dira eskola berri ontako itz autuak. Nik nereak eta bi bota nizkion oraingo ontan; eta asarratzeke gure erantzuna jaso du Irigoien gazteak. Au ta Aresti dituzu eskola ortako Apezpiki irtenenak. Bizkai ortan beti

oso ertz-zale zerate. Len garbiegira ta orain zikinera saiestuak dituzu erkide oiek (Nemesio 56-III-26).

Urte horretan bertan, Nemesio Etxanizek *Pake-zale* zeritzan artikulua idatzi zuen,²⁴ izenburuaren jabe zena, euskaltzaleek zituzten iritzi desberdinak gorabehera haserreberiderik ez gertatzeko elkarri lotsa ekarri beharra aldarrikatzen zuen:

Gure erria ta izkuntzaren larri-miña biotzean degunok, aldiz burua ta neurria galtzeko arrizkua degu. Ta sarri guzcion elkar-bidea sortu bearrean eragabeko ezpaietan ta esan minetan astia galtzen degu. (...) Ia ba, mutilok. Lengoa lengo, barka dezazkiogun alkarri geiegizko esanak, eta gaurtik erabaki auxe ar dezagun. Euskera-alde ari geranean, besteren iritziei gozoago begiratu, ta gure iritzia paketsuago adierazten saia gaitezen.

Handik bi urtera honen antzeko artikulua eman zuen argitara; gisa honetan ematen zion buru artikuluari:

Iritxietan bi bide artzea, gizonen joko jakina da. Gure iritxia besteri oker iristea, ezta arritzeko gauza; askoz gutxiago, asarretzeko bidea. Ik onela uste al-dek?... Ba, nik ala uste diat. Eta pake-pakean joan gaitezen alkarrekin lan egitera.²⁵

Haatik, nork bereari eutsirik euskaltzaleen artean erreminik ez sortzearen aldeko jokabide honek, ez zuen guztien oniritzirik biltzen, ez eta hurrik ere; horretaz ohartzeko aski da Txillardegik 1958an Bilbon eginiko Euskaltzaleen Biltzarrera igorri idatzia irakurtzea:

Batasunik ez daukagu euskaltzaleok: danak ikusten dute au (...) Gure anarkia ori buka dedin nai dutenak, berriz, gutxiago dira (...) orain modan jarri bide da euskaltzaleen artean "pakezale" izatea: badakizute zertaz ari naizen. Alegia, "pakea" egin bear omen dugu gure artean, pakea bakarrik; baña, orrez gañera, nork bere bidetik segi dezala, besteai kasorik egin gabe; eta gure "misterioak" gero denborak garbi ditzala: ots, urteak pasa-ta ikusiko omen da zenek zuen arrazoia. Berak esan beza; ez guk. Eta bitartean pakea egin, eta egon (...) Ez, jaunak. Anarkia sendatzeko erremediorik segurena denbora dala, nork esan du? Zalaparta gorri bat ikusita, eta ura

(24) ETXANIZ Nemesio: "Pake-zale" in *Euzko-Gogoa* 1956-Irail-Urrilla.

(25) ETXANIZ Nemesio: "Eskuak batu ditzagun" in *Euzko-Gogoa* 1958-IX.

tajutu naiean, norik esango luke: "utz, utz: zeñek duen arrazoia geroak esanen"? Iñork ez.

Ezen ori ez da batasunaren bidea, beste au baizik: "Ken ditzagun gure liferentziak; erauz ditzagun, gaitzaren errora gaitezen". (...) Auxe da gure anarkiaren kakoa. Egiak "teoria"tzat euki, eta setak eta txorakeriak egiazat. Ortik etorri zaizkigu gero "garakoak", "garbizaleak", "mordollozaleak", eta gañerako guziak, gure euskerazearo ondatuz. Izkuntzaren aldetik, jaunak, gure eskizofrenia orri eskerrak, kalte besterik ez dugu egin, azken urte auetan (...) Eta bistan dago fruitua: euskeraren aldetik, eta Euskalerrri alde ontan, berrogei ta amar urte ontan izkribatu dan geien geiena, txarra da, oso txarra, euskerarentzako kaltegarria obe. Gure sasi-teoria oietan finkaturik, ondatu egin dugu alde ontako euskera; eta argitara diren liburu eta idazki geienak, munstrokeriak dira, eta (auxe bai farragarria!) erdera utsa.²⁶

Ohartzen zituen akatsak gogor kritikatu ondotik, emandako iriztietan finkaturik proposamenak agertzera jotzen zuen. Esaterako, literatur euskalkia hautatzean Oiartzun, Sara eta Elizondoko euskara hartzen zuen eredutzat. Deklinazioan Mendibururena oinarri baina mugagabea Duvoisinek erabili zuena. Aditzean Mendibururena proposatzen du oinarritzat. Joskeran, perpaus laburretarako Altuberrenari ongi derizkio baina luzeetarako berriro ere Mendiburu eta Duvoisinengana makurtzen da.

Itz zaharrez eta berriez jarraitzen zitzaion eta hondarrean literatur euskararen ortografiaz, ordurako 1958an zorioneko *H*ren aldeko agertzen zen, hau non erabiltzekoa den zehazten zuela. Buruenik Euskaltzaindiaren egitekoa zehazten zuen, hots, Jagon-sailak bere gain hartzea euskararen batasunaren eginkizuna eta bere alde indartsu jokatzea. Halaber, 7 puntu bozkatzea galdegiteh zuen.

Txillardegik amaitu zuenean K. Mitxelenak hartu zuen hitza:

Nire ustez, alegia, gutxi gora bera bat gatoz. Eztut uste, ordea, gaur batasunik egin ditekeanik. Batasun bidean jarri bai. Zuk esan duzun bezala gutxi gora bera iru euskalki gelditzen dira, Bizkaikoa eta Xuberoakoa kenduta, erdian, Lapurdi, Nafarroa ta Gipuzkoaren aldetik bakoitzak piska bat amor eman ezkeru, eta batez ere gipuzkoarrak asita. Bada gipuzkoarrok orain arte guk batasuna beti

(26) ALVAREZ ENPARANTZA J.L. "Batasunaren bidea" in *Euskera* 1959, 150-153 orr.

izan dugu beste guztiak gurera erakarrita. Uste dut, ordea, elkar ongi entenditzeko moduan egin genezakeala.²⁷

Bilboko euskaltzaleen biltzar hau baino lehenxeago, *Jakinen* idazten zuen Iñaki Bastarrikak eta aipu dugun Txillardegik izana zuten bien arteko eztabaida mingotsa, azken honen Leturia-ren egunkari ezkutuari Bastarrikak egin kritika bide izan zutela. Dihoakigunerako, eta dihoakiguna pertsona jakinen arteko sesio eta elkar-mintzeak ez badira ere, delako gatazka hauek miatuz iritzien harat-honaten berri eta guztiz ere 68koan eztanda egin zuena nola erne eta hozitu zen jabetzen lagunduko digulakoan, hona hemen eztabaida honetako puntu hautu zenbait:

Arrazoi aski badik gure Zaitegi jaunak Uztaila-Daguenila'ko "Euzko-Gogoa" aldizkariko atarian onako au zia gokanean: "Beste errietan gerta danez, gazteok begirunez ta itzalez io oi dute garako gizonengana argi-eske ta laguntza-eske. Gurean zoritxarrez, ez da orrelakorik gertatu: maiz gazteok asaldatu dira garako gizonen aurka: ortik gure alkar buru ezina. Zenbait gaztek uste dute berak agertu arte, ez dala euskeraz idatzi. Esate baterako 1900-1937 arteko Azkue, Eguzkitza, Lizardi, Olabide, Orixe ta abar bazterrean utzi nai lituzkete. Gazteok egokiera aundirik eztute izan, nonbait, idazle bikain oien lanak bear den egonarriz auznartzeko. (...) Jendea leporaño dagola uste dikat amaigabeko berriketa oekin. Antziñako zaarrak aztertu bear dizkagula? Ondo zegok. Baiño gizaldi onen asieratik euskera bide okerretik abiarazi dutela? Utikan! Joan gizaldikoak, eta Axular bera ere ikusi nai nitek egungo gaietan barna! Itzalez ta begirunez ta mirespenez begira bear dizkagu gizaldi ontako idazle-sailla, eta oek batez ere.

Oek, garako idazleak, urratu zizkigutek iakintza ta gizapide-landa guziak, ta onen bearra zikan baitipat gure euskerak. Lan gogor eta astunena oen bizkar zamatu duk doi-doi.²⁸

Txillardegik, Bastarrikaren artikuluan ohartu zituen akatsei begia ongi ezarri ondoan gisa honetan erantzuten dio:

Zein da zarrari eta euskeraren biziari kasorik egin nai ez diena? Noiz ikusi dira emen olako gauzak 1900 bano leenago? Noiz arbuaitzen dituzuten oietan? Beren utsak ez dira ezer zuek ezagututa

(27) MITXELENA Koldo: aip. *Euskeran* 171 or.

(28) BASTARRIKA Iñaki: "Txillardegi jaunari" in *Jakin* 1957, 5. zb., 99 or.

gero... Ni beintzat, Bastarrika ori, esnai nago oraindik; eta OSO GUTXI dakidala dakit. Eta edozein basarritarrekin itzegiten dudan guzietan, asko ikasten dut; eta Axular, Mendiburu, edo Joanes Etxeberri irakurtzean berdin. (...) Gaur gaurkoz beraz, bi joera dira: euskera egiazkoarena bat, eta "garako" idazle batzuen asmazio egosgaitzetakoa bestea. (...) Edan egin bear da euskera goxoa Euskal Erritik. Eta ez ahantz au: Axular, Mendiburu, Lartzabal, Xenpelar, eta gaurko baserritarrak lerro berean daude: euskera biziaren lerroan ain zuzen. Zuek, berriz, sasi-euskerarenean. Zerok baztertu zerate bidetik; ez gu. Zuen euskera ezpaita zuen barrunbean nekez egositako ondakina besterik.²⁹

Eztabaida honek ondoko burutapenak iradokitzen zizkion Andima Ibiñagabeitiari, Nemesio Etxanizi igorri gutunaren arabera:

Azken zenbakian irakurri nuen eztabaida, gogortxoegia dala deritzat. Zer ta nor gera GARAKO idazle gaitzetsiok? Gu ere talde orretan sartzen ote gaitu idazki gogor aren egilleak? Noiz bear dugu bat etorri euskal-idazleok alkarri arika ibiltzeke. Gutzi izan eta gutxiok, makil-dantza gogorrean ari gera, atertu gabe ibilli ere. Ortaz idatzi zenuena [Ikus 26 oin-oharra] oso ederki dago, biña ez dut uste inor zentzatuko duzunik zure itz ederrekin. Izan ere gure kasta, aparteko kasta da, iñoiz ezi ezina (Andima 58-8-15).

Delako gatazka bortitz honen gorabeherak bertagotik eta barnetikago bizi izan zituelako, jakingarri dira Joxe Azurmendik 1963an Arantzazun ospatu ziren euskaltzaleen bilerako prestatu txostenean adierazten dituenak:

Artikulu-arrapostu [Txillardegirenaz ari da noski] onek berealakoan zalapartatu zuen ollategia (...) auzi onetan eskua sartuta ziprztindu direnak asko izan dira; Bastarrika-ren erantzunaz gainera, konta ditzagun, Luis Mari Muxika, Aita Onaindia, Juan San Martin, Aurraitz, Ibiñagabeitia'tar Andima, Orixe (...) Baina jarri dezagun aparte ta denak baino gorago: Joseba Intxausti. VI-garren zenbakian bertan erantzuten zion Bastarrika-k arrezkero, gaurdaino, mutu gelditzeke. "Naiago nuke erabat ixildu eta gauzak geiago arrotu gabe utzi", asten zitzaion erantzun onetan. "Nik onekin amaitzeko asmoa dut". Bastarrika-ren erantzunean, frasetxo onek arritzen gaitu: "Neri baino beste norbaiti erantzuten ez ote diozun nago..." Eta orixe

(29) ALVAREZ ENPARANTZA J.L. "«Txillardegi» jaunaren erantzuna" in *Jakin* 1958, 6.zb.

bera pentsarazten dit niri: "Asmatu, asmatu, asmatu" orrek zerako au baitakarkit kaskora: "Itzok ia guztiok egilleak asmatuak dituzu" (1,28). Gelako asmazio eroek "objeto ta kizun"az saski naski ura, edo baita "Euskal filosofia tantoka"-n kausalidadea ta lau kausa kerak adierazteko euskerak dauzkan bideen azterketa xeblere ura, eta abar. Bastarrika-renak ez baino besteren batenak ditugunak. Txillardegi-k Jakin osoari idazten ziola esaten atrebituko nintzake. Eta nik, eskerrak emango nizkioke, ala balitz".³⁰

Joxe Azurmendik, aldatu ditugun gorabeherok *Jakinen* garbizale-tasunaz emandako bilakaeraren barnean tolestatuak ematen dizkigu eta aurreraxeago *Jakin-en lezioaz* baitara gaitezen autore honengana itzuliko gara, dudarik gabe, *Jakin* bezalako aldizkari baten bilakaera interesgarri zaigulako dihoakigunerako.

Aurrera baino lehen, gogoratu beharra dago, aldaketa zenbait gertatuak zirela 50. hamarkada honen bigarren bosturtekoan, izan ere, 1956. urtea urte giltzarria izan baitzen zenbait saihetsetarik behaturik: Parisen *I Euskal Mundu Batzarra* ospatu zen eta haren ondorioz batzorde bat osatu zuten Baionan *Euskal Kulturaren alde* izendatu zutena Zaitegi lehendakari eta Umandi [Urrestarazu] idazkari zituena, besteak beste. Euzko-Gogoa Guatemalatik Biarritzera etorri zen eta Arantzazun gerraondoko lehen euskaltzaleen biltzarra ospatu zen hurrengo urteetan gotortu eta areagotuko ziren irizpide kontra-koak plazaratu zirela nahiz erabakirik hartu ez zen.³¹

Kronologiari jarraiki, gertakizun nagusienei begia edukiz, ezin ahantzi 1959an Euskaltzaindiak euskal hitzak zein diren adieraztea xede zuen agiriaz. Literatur euskarari buruzko iritzia kontrajarriak gorabehera, orduraino Euskaltzaindiak ez zuen erabaki irmorik hartu batera ez bestera. Nemesio Etxanizek delako agiri honetaz ez zuen kontra-ko iritzia arrazoiturik aditzera eman, guk dakigula behinik-behin baina bai agertu zuela bere gaitzespena Andima Ibiñagabeitiari igorritako gutun batean:

Euskaltzaindia txoraska-samar dabilkigu euskal-itz jatorrak zeintzuk diran erabaki nairik. Itz-zerrenda jarri digu, bere agiri batean, itz berriak baño jatorragotzat erabiltzeko. Adibidez: AMODIO, GRAMATIKA... ta abar, MAITASUN, Elizti ta abar baño erabilgarriagotzat saldu

(30) AZURMENDI Joxe: "Jakín: Euskal kulturaren bideak lantzen" in *Euskera* 1963-64, 350 or.

(31) IKUS LEKUONA Manuel: "Arantzazuko Batzarrak" in *Egan* 1956 (5-6), 123-128 orr.

dizkigu. Gure arteko xima berriro erreminduta dabil, agiri ori dala-ta. ORIXE'k bere ostikatxoa bota die Euskaltzain erdal-minduei (...) ta emen gaituzu euskaltzaleok betiko alper-ezpaietan eta erderazko agiri orrekin erdaldunei gure burua parregarri erakutsiz (Nemesio 59-IV-15).

Nemesio Etxanizen hitzak erabiliz, Orixek Euskaltzaindiari bota-tako ostikatxoa, *Karmel* aldizkarian agertu iritzia izan zen. Herri ikasi eta ezikasi arteko bereizkuntzari jarraituz zitzaien, eta herri xumearentzat behin behineko bederen onargarri zitezkeen hitzak arras arbuiatzen zituen ikasientzat, direlako 300 —horrelatsuko kopuru bat aipatzen ohi zuen ikasion sentikortasunaren ordezkari egirik bere burua:

Bekatu ordezen obena eta ogena naiko sartunda egozan. Zetara datoz erdalzale amorratu orreik olango itzak baztertu nai izaten? Gure erri ikasia bizi asarratu da, eta erri ikasiak alan gura ba dau, euskera garbi amorratura ioko dogu. Eta ez da ori erri baten bakarrean gertatu (...) Zertuk esango dabez axandalo bitzu orreik Orixe eskumarago doala ikusirik? Erriak, erri ikasiak alan gura ba'dau, eskumarago ioango naz. Itzak eta izkera, giza-arteko agi edo gertaki dira: gizonok alkar artunda, itunduta egiten doguz. Origaitik, pamily izkuntza-agi bat da; baita sendi bere.³²

Agiri hau oso polemikoa bihurtu zen, Euskaltzaindiko idazkariak, Nazario Oleaga-k oker ez banago esan ere zuen gerrate zibilaren garaiko Burgosko *Consejo de Guerrak* baino hauts gehiago harrotuko zuela. Hari beretik, Aita Villasantek ziozan,³³ nola Don Manuel Lekuona arras samurturik agertu zen agiri hau bide, honek nazionalistak sutan jarriko zituela eta. Halaber esku artean ditut Laudion inprimaturiko liburuxka batzu, aiputan dugun agiri hori gogor jorratzen dutenak.³⁴

Andima Ibiñagabeitia Nemesio Etxanizi mintzo, lotsagalduki, adiskide min bati egiten ohi zaion eran, ez zion inolaz ere irizten Euskaltzaindiak horretarako eskua zuenik, bere zuzenen neurria goitu zuela zeritzon:

(32) ORIXE: "Euskaltzaindiaren aburua?" in *Karmel* 1959 Garag-Dagonilla 31-32 orr.

(33) Elkar hizketa: 1991-2-23.

(34) IKASLE *El vocabulario euzkérico*. Bilbo? 1960. Sail bereko beste liburuxka batean *En defensa de la lengua* zeritzanean, ikus: IKASLE "Al habla con el señor Aresti" 23-31 orr.

Akademiaren ateraldia Perrando Amezketarrarenak baiño "jokosu"agoa izan da. Nor dira gizon oriek idazleei mugak ezarteko? Eta gainera izparringietan barreiatu mundu guziaren irrigarri gu iartzeko. Orixe besterik ez genuen bear (...) "Ni naiz kapitan pillotu... neri bear zait obeditu.." Ez dut uste euskal-idazleak *zentzu-zentzuna* galduta zuntzunduko diranik (Andima 59-4-21).

Belaunaldien arteko teinka eta tirabiroi Koldo Mitxelenak nola irizten zien ikusiko dugu ondotik. Lehenbizi, diosku nola gerraurrean etsi-etsirik zeuden inoiz baino hobeki idazten zela euskaraz eta gerraondoan nola jan zizkieten azpiak uste horri, aitzindari Krutwig izan zela:

Ez zen inor ausartu esaten, dakidanez, inoiz baino ugariago mintzatzen ginenik euskaraz, ezta aho-hizkuntza aberastu zenik ere. Gehienok esaten genduen, ordea, eta ez da oraindik ospe hori ixildu, ez dela behinere, mundua mundu denez gero, azken urteotan bezain ongi idatzi gure hizkuntzan. Gero, gerra ondoan, izan dira gerokoak. Lehen alai eta harro bezain kopetilun eta ukakor agertzen hasi zaizkigu zenbait, eta zenbait horiek, gutxitu eta ixildu beharrean, ugaritzea besterik ez dute egiten gure artean. Jende berria gailendu da, gazteagoa, zaharragoen usteak maiz txorakeriatzat dauzkaten horietakoa. Zaharragoak, ni ere tartean naizela, inoiz baino hobeto ari beharrean ezin okerrago jokatuak gara horien ustez alde askotatik. F.Krutwig izan zen, noski, besteak beste, bide horretatik lehenbizi abiatu zena eta merezi du aitormen hau aspaldi honetan ahaztuxea dagoenez gero.³⁵

Andoni Urrestarazu-rekin 1956an izan zuen eztabaidatik, zaharzale\aurrerazaleen arteko teinkaz ari denekoa bereiziz:

Honela darraio Umandi: "Noizko egingo da argia? Egitan, ausaz, gai au beste ainbeste bezala, bear danez uler ta adierazteko, yakitunek euskeraz beren burua egingo dutenean ikusi ahal izango dute. Beren kultura laterazkoa edo beste edozein erderazkoa izan dedin bitartean, zalla edo izango zaie: nai ta nai ez, beste kultura oiek, aien gogoan, beren lana egiña izango baitute. Iritzi hau, nere ustez, gure aurrerazaleen iritzien eredutzat har dezakegu: geroak ekarriko du argia. Bi-tartean, nola etorkizunaren jakite ziurrik ez zaion inori eman, beste edozeinek adina balio du nere usteak.

(35) MITXELENA Koldo: "«Euzko-Gogoa» eta «Euskera»" in *Egan* 1956 (5-6), 157-163 orr.; artikulu hau bera: *Mitxelenaren idazlan hautatuak*, Etor, Bilbo, 1972, 201-209 orr.

Hemen, horratik, ez gara biharko hizkuntzaz mintzatzen, gaurkoaz baino, eta gaurko hizkuntzaren legeak eta oinarriak ez daude ge-roan, aldi igaroen baizik. Lot gakizkion, bada, den hizkuntzari, izan-go dena aztiei eta sorginei utzirik.³⁶

Hari honetarik, aiputan hartu beharrekoak dira Mitxelenak Barandiaran'dar Gaizka-ren Ilias-ena itzulpenari eginikako kritika,³⁷ eta be-reziki Euzko-Gogoatarrek 1958an Olabide'tar Erraimuni ale oso bat gorazarre gisa eskaini ondoan Mitxelenak 1959an honen Itun zar ta berriari eskainiriko kritika.³⁸ Direlako Kritikok Joxe Azurmendik dioena-ren arabera, eragin handia izan zuketean atzetik zetozen euskal idazle gazteengan.

3. 1959an Euskaltzaindiak Euskal hitzei buruz emandako agiritik 1968ko Arantzazuko bilerara

1959ko Euskaltzaindiaren agiriaz agerturiko gaitzespenetik landa 1964 arte ez dugu Nemesio Etxanizen agerraldirik literatur euskaraz den bezainbatean, bai horregatik arbuiorik euskararen inguruan entzuten zituen iritziez eta sumatzen zituen jokamoldeez. Hauek berariaz ekarriko baditugu ere hona, ez dugu hauetara mugatu nahi. Ezinbestean gure lanari ezarri dizkiogun hesiak bitarteko aztergai axola handienekotzat ditugunera hertsituko garen arren, euskaltzaleen arteko liskarren alderdi subjektiboenekin ez dugu etsiko, entseiatuko gara ahalaz arazoan muinaz jaulki ziren ikusmolde eta proposamenei ere leku ematen, orobat sentikortasun desberdinei ere.

1959garren urtean Eibarren ospatu zen Juan Antonio Mogelen gorazarrean *Euskaltzaleen Biltzarra*. Bertan Nemesio Etxanizek parte hartu zuen bilera-agiriaren arabera:

Nik oraingo kontu ontan ez tet ezer esan nai, baiña lenago Lafitteen itzaldiari eztiogu eman batere astirik artaz ezer aitatzeko, eta gauza ederra egin dutela eskola kontuan ikusi degu an. Nik uste

(36) Ikus: U[RRESTARAZU] jaunaren lana in *Euzko-Gogoa* 1956, Ilbelta, 115 or.; MITXELENA Koldo: "Euzko-Gogoa eta Euskera" in *Egan* 1956 (5/6 zb., 157-163 orr., eta *Euzko-Gogoa* 1957, Orrilla 1 or.

(37) MITXELENA Koldo "Barandiarandar Salvador: Iliasena" in *Egan*, 1956 (3-4), 102 or.; eta MITXELENA Koldo, *Euskal idazlan guztiak II, Liburuak I*, E. Editoreen Elkarte, 22 lib., 67-71 orr.

(38) MITXELENA Koldo: "Itun Zar eta Berria" (Olabide) in *Mitxelenaren idazlan hautatuak* 341-354 orr.

det emen ere aien erara zerbait egin bear gendukeala. Billatu ia zer lege bide ditugun eskoletan euskera sartzeko.³⁹

Ezer esan nahi ez dueneko kontu hori bilera-agiriaren arabera Ion Etxaide-ren hitzaldiak sortu zuen eztabaidari dagokio. Etxaidek delako horretan adierazpen eta baieztapen gogorrek egiten zituen. Nemesio Etxanizen izakera bizia ezagutuz eta kontu eginik Etxaideren esanek bere adiskide min batzu ere jorratzen zituela, kontu horretaz ezer adierazi nahi ez izateak zer-pentsa ematen du. Hona Ion Etxaide-ren baieztapen zenbait:

"Itsasoa laino dago" ...ren itzulpena bukatu ondoren, Mitxelena, Txillardeggi, Villasante, Irigoyen eta beste adiskide batzuen izpideak eragirik, konbentzitu naiz euskeraren mintzalegeari dagokionez, antzinako euskal-idazleak askoz ere arrazoi jabeago zirela gaurkoak baino. Euskeraren morfologia eta gramatika, guk baino askoz obeto ezagutu ta erabili zuten, ezpaita aietan arkitzen gaurkoetan ain sarri (lerrotik lerroa batzuetan) arkitu oi diren utsegite larriak. Zorigaitzez, ordea, aien erdal-joskerak eta itz arrotzak ikaraturik, belaunez-belaun eskuratu zitzaigun euskal-literatura arbuiau genduen eta belar txarrarekin batean gari landarerik jatorrenak erauzi genituen. (...) Literatura zaharrarekin eten eta autsi bearra zegoen, joskerak, orazio alkartzeak eta iztegiak erdal-kutsu iguingarria zeriotelako... Ez ote zentzugabea gure jokabidea? Zorigaitzez, ordea, alaxe da. Badira gaurkoetan idazleak, antzinako idazlerik narratsenak ainako nazka ematen digutenak eta askotan galdegiten diogu gure buruari euskera ori nundik sortu ote duten, ez erriak eta ez antzinako idazleek ezpaitute sekula orrelako euskerarik erabili izan. Ez-jakinak eta irudimenaren beroak oreu digute sasi-euskera au. (...) Ez nuke inor salatu nai, mingarriago baita niretzat arria jaurtitzea arrikada jasotzea baino. Alabaina, benetako adiskide bezela eta ez-jakinetan ez jakinena neroni naizela aitortuz, gaurko euskal-okerbidearen eredugarri batzuek eman nai ditut, ain zuzen ere adiskide auek benetan estimatzen eta maitatzen ditutalako eta beren utsegiteaz oarturik zuzenbideratzea nai dutalako. Barandiaran (Ilias'ena), Itunbe (Bide izkutua), Anabitarte (Poli), Jautarkol (Ipuiak), Iñurritza (Unamuno ta Abendats), "Yakin" aldizkarian idazten dutenetan askotxo (Zuek oraindik gazteak zerate eta ekin euskera ikasteari), Arriandiaga eta beronen eskolakoak, ots, Sabin baino Sabindarragoak... Eta euskal-irakasle aundi izan ditugun Zaitegi, Olabide, ta beste olako batzuei euskera, xamurragoa, gozoa-

(39) Ikus: *Euskera* 1960, 73 or.

goa, naturalagoa, zauliagoa, eskurakoiagoa, errikoiagoa, erabil dezatela egingo nieke aolku eta ez ain teknikoa, burutsua, adimentsua.⁴⁰

Hurrengo urtean, 1960an honako iruzkinak egiten zizkion Nemesio Etxanizek Andima Ibiñagabeitiari orduko giroaz:

Emen ARESTI darabilkigu gailen. Eta bereala sinistu du bera olerkaria dala. Euskal-Aste'ko egunotan entzun diogu gazte orri itzaldi bat. Olertia zer dan Aita Santu bezela erabakitzen du guzia. Mordollokeriak arro botatzen ditu, erronka joaz bezela (...) Olerkari, euskera garbian POETA omen-da (...) Poeta izateko berriz, mandatua, mandatua, mandatua bear omen-da. Erderazko azentu nardagarriz eta ezer aditzen ez niola egon nintzan. Azkenerako begiak itxita entzun bear izan nion ezin baiziteken eraman aren imintzio, errenkura ta kiñu-sailla. Orixe'k Euskaltzaindi'ari ta euskaltzainei, jorraldi batzuek eskeintzen dizkie bere eskutizetan; baña arenak ez dute argitzerik EGANen. Aresti'ren aldrebeskeriak, bai. (Nemesio 60-IX-9)

Hurrengo urtean berriz:

Egun auetan, San Tomas'ak igaro berri dira. Bezperatik asita, Euskal-Biltzarrak izan ditugu Udaletxe zarrean. Betiko ergelkeriz asper-asper egin nintzan, eta San Tomas-arratsaldean, ez nintzan agertu izketaldi oietara. Beren setakeria azaltzen besterik ez dira saiatzzen zenbait euskaltzain, atzeko atetik Euskaltzaindian sartuak (Nemesio 61-XII-23).

Ez dakit ziur zertaz ari den Nemesio Etxaniz. Biltzar horien kontu ematen duen bilera-agiriaren arabera, horietako eztabaidarik bizienak Aita Villasantek prestatu hilen euskal izenei buruzko txostenak sorrarazi zituen.⁴¹

Egia dena da Nemesio Etxanizek ez zituela Euskaltzaindiak onetsiriko hilen izenak ontzat hartu, aurrez erabiliei jarraiki zitzaie. 1962an gisa honetan: *Gaur bialdu dizut zertifikatuta Villasante'ren Elerti-Edestia. Ia azpi ta azal jorratzen dezun. Gure Euskera-Monopolioa duten gizonok, bi edo iru lelo dituzte beren jardunetan. Len lan*

(40) ETXAIDE Ion: "Itxasoa laiño dago>-ren zuzenbidea" in *Euskera* 1960, 46-74 orr.

(41) Ikus *Euskera* 1962, 328-346 orr.

egin zutenen lana beratzea ta gutxiatea. Pizkortu ditezke, lengoen maillara iritxi nai ba-dute (Nemesiok Andima Ibiñagabeitia-ri 62-4-16).

Hurrengo urtean 1963ko iraila-urrian *Euskaltzaleen Biltzarrak* Arantzazun izan ziren. Nemesio Etxanizek bere adiskideei gutun batean adierazten dienez bildu zen bertara, eta nahiz hauetaz iritzirik ematen ez duen, interesgarri deritzat hango jokabide ezberdinak orokorki adierazteari. Barandiaran'dar Gaizka-k *Euskera'ren iztegia, nola litzaken* izenburuko lana agertu zuen. Bertan ondoko iritziak jaulkitzen zituen:

Aurretik jarri ditzagun ainbat egokien oiñarri batzuek. Oiñarri bat auxe bedi: "Ez zayo inola ere ertsi bear Euskerari garbizaleen aterik". Aurre esakun onek ez dakar gure arteko jarduketa garratzik. Bere esangura bayezkoa da bakarrik. Euskeragintza ez da bukatu. (...) Euskerak gogai berriz eta itz berriz azten eta azten jardunen du. Ortan, ba, garbizaleen bidea ertsi, ta erdel itzez gure izkuntza gañezka betetzea, kaltegarri leritzake. Euskera ez litzake izanzen Euskera, beste zerbait baizik. (...) Bestalde, itz garbiz bapatean Euskera astunduko ba'lit, orrena: beste erriarendako kaltegarri izanzen litzake. Beraz, beste oiñarri bat ere jarri bearrean gera: "Erdel itzak ere aukeratu bear dira. Batez ere, euskal itz egokirik asmatuta ez dugun bitartean, eta erria orrenbeste ulertzeko atzeratua arkitzen dan bitartean".

Aurre esakun orrek, zeazki aztertuta, onenbesteko esangura azalduko luke: erdel itzak berez aldirako jasoko lirakela; erdel itzak aldikotzat jaso bearko lirakela. (...) Talde bitan banatu gaitezke euskaltzaleok:

- 1) jakitun talde, ta
- 2) errikoi taldean. Jakitun taldeak Euskeragintza ontan garbizale bidetik lan eginen luke. Euskal itzez izkuntza ugaltzen, edertzen, garbitzen ariko litzake esandako taldea. Bañan emen euskal itza zer dan galdetuko luke norbaitek. (...) Emen eta orain euskal itza da erdel itza ez dana, edota arrotzetiko izkuntzak ez emandako itza. Adbz. urrutizkiña euskal itza da, ta telefonua ez da. (Hau, ohar, Euskaltzaindiak 1959an ezarritako irizpidearen kontra zihoala zuzen-zuzen eta bete-betean).⁴²

Irizpideok, besteak beste, eta itzalik handienekoak soilik aipatzearren Txillardegia, Villasante, Ion Etxaide eta Koldo Mitxelena

(42) BARANDIARAN Gaizka: "Euskeraren iztegia, nola litzaken" in *Euskera* 1963-64, 372-378 orr.

iritziekin kontrakotasun gogorrean zeuden. Zer esanik ez honen ondotik bilduko ditugun *Jakin* taldekoen irizpideekin. Garako idazle deituen nolabait esateko bere iritzietan ertzeenera jotzen zuenetako bat zen aiputan dugun itzultzaile hau:

Erriak arrotz itza ba derabillen bitartean, eta beste oberik ez dun bitartean, ez zayo berari aotik erauzi bear. Jakitunek beuren artean, elertibidez edo literaturaz, bestelango euskal itz jatorrak erabilli dezaketean arren, erriari bere itza emango zayo. Alere, baña, gogoratu bearrean gera, noiz eta nola sartu izan diran itz oiek Euskeraren alorrean. Euskaldunek beure jakitez edo konszientziarik gutxi edo ezer ez zutenean, sartu izan ba'ziran; Euskera egoera negargarrian, gaur dagon bezela (...) gure euskaltzaletasunak, zertan ari geran obeto dakigulako, bera edertzen sayatuko gera. Euskera ederra Euskera garbiari deretxioe erritar batzuek. Orrenbesteko iritzia denak ez dute ontzat artuko. Denak ez, egiz, bañan ausaz geyentsuek bai artuko dute. Orain, batzuek ez dute ontzat artuko iritzi ori, baña geroko egunen batean, biar ba'da, euskaldunen egoera aldatzen danean, erantzun galdera oni: batzu oriek geyago ala gutxiago izanen dira? Orrezkeroz, gure joera ta jomuga, gure eguneroko irritsa berez eta ekitez Euskera garbitzeko ta edertzeko izan bear da, orain orainetan orrenbesteko ideal ori ezina ta eskuragaitza izan arren. Laburki esanda: Lehenik, garbizaletasuna ta Euskera ederraren zaletasuna ontzat artu bear dira (ibid).

Oso bestelako ikuspegi eta konklusioak adierazten zizkigun bere *Jakineko* 7 urtetako eskarmentuaren argitan, Jose Azurmendi frantziskotarrak: Laburtasunaren amoreakatik, funtsezkoen deritzodanera mugatuko naiz: Bastarrika eta Txillardegiren arteko eztabaida eta honek sortu ihardespenen berri eman ondotik, Joseba Intxausti-ren eraso deritzanaz darraio, batez ere honek izkiriaturiko llobira bultzaka artikuluari⁴³ indar handiko eta egoki antolatua zela iritziz, beronetan Intxausti-k harildu arrazoibideari lotzen zaiola:

Intxausti-k, erretxin, asarre ta iskanbilla guzien gainetik, itzegitera bearturik ikusten du bere burua. (...) Eta ez du balio denok borondate onez gabiltzala esateak. (Andima Ibinagabeitia-k VII-garrenean zion: "Garakoak eta bestelakoak, ez ote dugu berdin xamar maitatzen gure euskera errukarri au?") Ezen ez baitu borondate onak ezer egiten, adimen egian jasoak gidatzen ez duenean. (...)

(43) INTXAUSTI Joseba: "llobira bultzaka" in *Jakin* 1959 IX.

1. "Erritar euskal-literaturak ez du euskera salbatuko"(85). Doble arrazoi dauzka Intxausti-k au esateko: praktikutasunaren eta mimetismuaren bi legeak. (...) Azal ditzadan biok laburki: gure munduak praktiko etzaion guzia bazterreratzen du, ta euskera garbi kontserbatu naiaz uretan pasatzen badugu momentu ba-koitzeko, erreuma artuko digu artu ez badigu dagoeneko, ta orduan erriak traste zaharren zokoan ahaztuko du, egiten ari den bezala. Bigarren: jende arruntak "señor don"-en itxurak segitzen dituzte, au da mimetismua.
2. Euskeraz idatzi dugunean zer egin dugu? "Zenbait idazleok euskera, puxka bat ikasi ta idazteko prest geundela uste izan dugu. Zer idatzi, ordea? Euskera? Onatx izkuntza-formalismua deitu izan dana" 3. Izkuntza bera balio absolutu biurtze faltso onek egin digu kulturaren alde egindako apurra gaizki egina izatea.
4. Kultura egiteko ez da naiko idaztea, irakurri egin bear da. Baina gauza jakina denez, gu ez gaituzte irakurtzen euskaldunak, ezin gaituzte ulertu-ta (87).
5. Euskal literaturan monopolioa ta sibaritismua akusatzen ditu Intxausti-k: "Nere ustez, euskalzaleentzat idatzi oi da eta euskaldunok ez dugu ia euskal kultura idazlerik: euskera, alor on-tan, euskalzaleen monopolioa da. (...)
6. "Ba-dira gerorako lanean ari gerala esaten dutenak ere". Arrazoi ustel au onela artzen du Intxausti-k: "...orduan-binbitartean euskerazko kulturarik izan ez badugu-, euskaldunik izango aal da munduan?" (87) Euskalzale guziok bat gatoz kultura prexiso bear dugula aitortzean (1). Oinarri onen gainean eraikitzen du Intxausti-k euskera errezaren aldeko argumentazioa. Sei puntutan laburtuko dut nik.
1. "Kultura egin nai badezagu, irakurleak ugaritu bear ditugu leen-nen (86). (...)
2. Euskera altu altuegiak, "odeitarrak", irakurleak urritzen eta ba-kantzen ditu, beraz euskeraren etsai da, kulturaren etsai delako (...)
3. Euskera garbi, txukun orrek ez digu bizitzarako gaitasunik es-keintzen, seiñorita alakoa, beti zikindu bildurrez baitabil, onela-ko ta alakotan eskuak sartzeko izuz. (...)
4. Izkuntza elkar ulertzeko da, ta perogrullokeria au, ahaztu egiten dugu. (...) "Izkuntzak ez dauka balio absoluturik; berez, erla-tibua da". (...)
5. Erlatibotasun onen ariak praktikutasunarekin konektatzen dira, ta aietatik artzen dute argia ta indarra. (...)
6. Erri baten izpiritua ta izkuntza "alkar itsatsi ta josiak" daude. Ta izkuntza orrek bere eginkizunari ta naturalezari berari traizio egin gabe, ezin planto egin lezake, kondairaren momentu ba-tean, erriaren eboluzioari ta kondizioei egokitu nai ez duelata.

(...) Premisa oek guziek ondorena berez dakarte: 1. "Euskera kulturaz bakarrik salba dezakegu"(84) 2. "Kultura au lortzeko: Gaiak gaurkoak eta euskera errez-erreza"(86) Jose Azurmendik berak ere antzeko konklusioak ateratzen zituen: "1. Kultura zabalteko kulturadunak bear dira, ta ez bakarrik euskera ederki menderatzen dutenak. 2. Lan egin bear dela, egin. 3. Bakoitza bere bidetik ibilli bagabiltz indarrak sakabanatu besterik ez dugu egingo. Jakin-ek bereen artean iritxi zuen batasuna, euskaltzale kulturadun guzieren arteko elkar lotura izateraino irixten ezpada, biderdian ildako asmo ames utsa izango da. Ejenplo eman dugu. "Zuek zerate gure eredu; emen gabiltz gu ezertarako batu ezinik", idazten zigun Zaitegi-k. 4. Garbi nai mizkinez ez daukagu ezer egiterik. Jakin-en esperentzi agiriena auxe izan da. 5. Lanarekin, batasunarekin eta praktikutasunarekin: kritika. 6. Batasunaren ardatza: Euskaltzaindiari obeditzea, Jakin-en X-garrenaren Atarian irakurtzen dugu: "Euskaltzaindiari. Gidari zaitugu... Inora joango bagera zurekin bakarrik joan gaitzke: ez dugu beste gidaririk... Euskaldunak, burrukaldi gogor on-tan, batasuna, ta gidaritzat bat, bear dudu, ta ori zuk bakarrik eman dezaigukezu". Obeditzeak ez luke kritikarik ukatu bear. (...) 7. (...) Puntu bat oraindik: euskal kulturarentzat Jakin beza-lako aldizkari batek daukan inportantzia.⁴⁴

Bi txosten hauezaz gainera Baionatik Euskeraren aldeko lan orokar baten egitaraua zeritzan lan bat igorri zuten, oker ez banago 1956ko Euskal Mundu Batzarraren ondotik Euskal kulturaren alde sortu zen batzordearen izenean, Jokin Zaitegi lehendakari eta Urrestarazu'tar Andoni idazkari zitzenaren izenean hain zuzen.

Sarrerakoan euskaltzale guztiak batzea zuela helburu bazioen ere alde ta iritzi guzietako euskaltzaleak ikusi nai-izango genituzke lan berean sartuta aldarrikatzen zituzten irizpideak,⁴⁵ esaterako, *Jakinen* ingurukoek zituztenetarik nahikoa etenak eta bereziak sumatzen ditut.

Noraezeko zekusaten euskarak irakaskuntzaren alorra urratu beharra eta legez sartzerik izango zenerako prestalanak egitea, hemendik ikas-liburuak eta irakasleak prestatzeko premia. Ikas-liburuak euskalki bakoitzerako bereziak sortzea ezinbestekotzat jotzen zuten:

asieran euskal-irakaskintza euskelgi bakoitzerako antolatu bear-izango da, geron ustez, naiz eta orrela lana aunditurik izanarren;

(44) AZURMENDI Joxe, aip. art. 336-370 orr.

(45) In *Euskera* 1963-64, 401-407 orr.

umetxoen bearra da arretaz begiratu bear dana, ta, asieran bederen, bear orrek orixe eskatzen duela dirudi (ibid).

Ikas-liburuak burutzeko ihardunbidea, gisa honetan, gogoematen zuten:

Esandako gaien bakoitzerako liburu bat egiteko, urrats bi auek eman bear dirala uste dugu: 1) gai orren itz berezien bilduma eratzea; 2) liburu egiteko batzaldi zabala idekitzea (ibid).

Hitz-bildumak prestatzeko berriz, Unescok 1954ean argitara liburuan oin harturik honako gogoetak egiten zituzten:

Geyenetan, auzia, itz-bilduma egokia ez izatea izaten da. Orduan, izkuntzari peitzen zaizkion itzen ornitzea aski da; ortarako urrengoan azaltzen diran jokerak erabilli ditezke, urrenkera ontaz onartzeko:

- a) bizi diran itzetatik berriak ateratzea, itzak eratzeko izkuntza bakoitzak dauzkan arauen bidez;
- b) atzerriko itzen antzekoak egitea eta ortarako itz oien atal bakoitzaren orde, izkuntzaren itz-bildumatik artutako aren zentzunkide izan dedin beste atal bat jartzea;
- d) atzerriko beste izkuntzaetatik bearrezkoak izan ditezken itz batzuek arturik, fonetikari buruz, artzen dituen izkuntzaren arauetaz egokitzea...

Azken jokera au ahal den guzian ez da erabilli bear, izkuntzaren itzorkun-oreka kordokatzeko galbidea dalako, eta, antzekoak baña iturburu batekoak izango ez diran itzak batera erabiltzeak, nasketa sorrerazi dezakelako. Gañera, beste izkuntzaetatik itzak artzea, edozein neurrian, eragozpen ontaz biurtzen da: beren itzorkunarekiko berealaxe ulertu ezin ditezken itz asko sartzen dira, eta orre-l irakaskintza-lana zallagoa egiten da (ibid).

Jakinekoak eta Euskal Kulturakoak (izen hau ez dakit egokia den) ez ziren gauza beraz ari, batzuek euskal kultur kazetaz eta besteak ikas-liburuez alabaina biek kultur hizkuntzaz ziharduten eskuarki, eta ezin argiago ageri zen irizpide kontrajarri horiek urratzen eta bateratzen ez zituzteino ez zutela elkar-lanik burutzerik.

Bienbitartean nondik zebilkigun bada Nemesio Etxaniz. Erabat harturik, dudarik ez dago *Jakin* eta hauen inguruko irizpideetatik baino hurbilago zegokeela Euskal Kulturakoek agertzen zituztenetatik. Ez

irizpideetan bakarrik baita sentikortasun eta adin aldetiko kidesasunei oharturik ere.

Ordea, orokortasunak eta murrizketak, ahalaz, gure lanari ezarritako mugen barruan itzuri nahiz, jo dezagun zehaztasunetara. 1964tik aurrera badiugu artikulu zenbait Nemesio Etxanizek *Zeruko Argian* argitara emanak, euskara mota ezberdinez zernolako irizpide zituena-ren berri ematen digutenak.

Esaterako, Arestiren *Harri eta Herriko* idazkerari arlotea deritzo:

Ori da neretzat Aresti'ren idazkera: euskera arlotean tarteka oso gauza jakingarriak eta biziak esaten dizkigu. Lan aundia egin du euskera ikasten eta artaz jabetu dan ginoan jabetzen. Baina oraindik igarri zaio euskeldun berri dana. Esaera ta donairua sarri erdal-duna du, naiz ta euskeraz aritu.⁴⁶

Ez dio irizten idazkera honek bizi luzerik izango duenik:

Guziok berri izan nai degu. Gogo onek era berrietara bultzatzen gaitu, baina idazkera orrek luzera aspertu egiten du. Urte asko luzatu gabe, nik uste, era berri orrek jendeari ok eragingo dio (ibid).

Beste alegiazko ondore bat ere sumatzen dio delako idazkera horri:

Aresti ta onen lagunen euskerak, beste euskaltzaleoi erderatiko itzak botatzeko geiegizko lotsa kenduko digu. Geroko euskera ezta izango Aresti'rena, ez ere beste gaurko iñorena. Guzion alegiñez eta eragiñez beste tarteko euskera bat piztuko degu, lanean jarraitzen ba-degu (ibid).

Honen hurrengo artikulu batean euskalkien arteko auziaz mintzo zaigu. Nork bere euskara egitearen aldeko agertzen da, baina berezitasunik nabarmenenak baztertuz euskara baturantz bide egitekotan:

Guziok gere euskera egin dezagun, baiña al dala batak eta besteak ditugun koska zorrotzenak alde batera utziaz, poliki-poliki Euskera batua sortu dezagun.⁴⁷

(46) "Euskal literatura bizi da" in *Zeruko Argia* 1964-6-28, Agustín Ezeiza-k egiaztatua.

(47) "Euskalki arteko auzia" in *Zeruko Argia* 1964-7-5; Agustín Ezeiza-k egiaztatua.

Ondokoa dioenean 1963ko Arantzazuko Biltzarren oihartzuna sumatzen diot:

Ortan ari diran guziak erreminak alde batera utzita lan egin bear dute. Ez gaitezen itxutu bakoitza gere euskerarekin. (...) Erriari begirapen aundia diogula, ta aldi berean jakin-zaleak beren aldetik euskera Jakite-saillean gaituaz, euskaldun erdi-eskolatu guziak errez aditzeko eran (ibid).

Handik berehala, Euskaltzaindiak Loiolan egin zituen hiru eguneko batzaldiez berri ematen ari, euskararen batasuna astiro egin beharrekoa dela adierazten digu, harik eta eskoletan euskara indartu arteraino:

Euskal-Batasunari dagokion bidea ere kontuz eta gogorrean azi gabe artu bear ko da; bestela, gure jendea bere asarrean gogortu ta beiñere ez degu alkar artuko. Presa geiegi ere ezin dezakegu artu ontan. Eskolak indartu arte, nekez bultzatu al-izango degu gure erria alde batera edo bestera. Bitartean, bakoitzak bere izkeltzian idatzi beza alkarrengana urbiltzen saiatuaz. (...) Gerorako saia gaitezen bideak nundik ditezken asmatzen; baiña iñor gogorrean beartu gabe. Onela alkarri errezago emango diogu amor.⁴⁸

Loiolan batzaldi hauek burutzen zireino Baionan berrogei bat euskaltzalek erabaki batzatu hartzen zituzten euskara idatziaren batasunari buruz. Hona ondotik Txillardegi-k nola aldezten zituen Baionan hartu erabakiak, 1968an Ermuan egin zen euskaltzaleen bilerako igorri gutunean:

Baiona'ko "Euskal Idazkaritza"-n sortu zan 1963-an Hizkuntza-Sail bat. Hunen eginkizun nagusia euskera idatziaren batasunari buruz bide bat billatzea izan zan. Zortzi hillabetez astero-astero, ondoko jaun hauek bildu ziran arazoa aztertze ko:

Jesus Mari BILBAO, bizkaitarra
 Jean Louis Davant, xuberotarra
 Roger IDIART, lapurtarra
 Eneko IRIGARAI, naparra
 Telesforo MONZON, gipuzkoarra
 Jesus SOLAUN, bizkaitarra eta
 TXILLARDEGI, gipuzkoarra

(48) ETXANIZ Nemesio: "Euskaltzaindia Loiolan" in *Zeruko Argia* 1964-8-30.

Hauen lana amaituta, 1964-eko Dagonillaren 29-30-ean Biltzar Nagusi bat eratu zan. Berrogei euskaltzale bildu giñan "Idazkaritza"-ra, eta Lafitte kalonjea izan genuen eztabaidan Lendakari. (...) Lan hartako guzien izenean ausartzen naiz ni gure azterketak kontutan hartzeko eskatzera.

Gure erabakiak ez ziran arinki hartuak izan, nahiz zenbaitek beharbada hori pentsatu badute ere. 1964-eko Baiona'ko Erabakien defentsa egitea bidezkoa iruditzen zait, lan-bilkura askoren ondorio izan baitziren.⁴⁹

Baionako erabakietarik bat Txillardegiren idazkerak berak salatzen duenez H erabiltzearena izan zen. Erabakiok aiputan hartuz, era honetan mintzo zitaion Nemesio Etxaniz Andima Ibiñagabeitiari:

Baiona'ko Euskal Idazkaritza'k zabaldu dituan orriak igorri al-dizkizue? Txillardegi ari da an bere euskal-bideak guziori sartu nairik. Euskaltzaindia'k lo artu ez dezan, ongi etorriko zaio Idazkaritza ori. Ezpaitio ixillik uzten, Ala ere "H" orren inguru sortu dan ezpaia, alperrikakoa degula uste det oraindik. Gure erria eztago "H"ekin asteko gertu. Ikastolak indartzea degu nere ustez, aurrenengo eman bear degun urratsa. Ori gabe ez "H" ta ez ezer. Erriari bultz eragiteko, ikastolak bear ditugu. (Nemesio 64-X-17).

1966an *Euskera guziak landu bearra* idatzi zuen. Bertan euskara mota guztiak badutela muin amankomun bat baieztatu ondoan nork badituela bere koxkak eta giltzak ere zioen. Nork bere herriko eta inguruko euskara hedatu eta emeki-emeki hango nahiz hemengo euskara aditzen genuela jarri beharrean ginela adierazten zuen:

Euskera guziak dira eder. Azkenerako, euskera beraren bizia indartzeko BATASUNERA jo bearko degula, egia da, bai, baiña BATA-SUN orretan, erri ta alderdi guzietako pitxirik baliotsuenak sartu bearko ditugu. Orrela iritxiko degu, EUSKERA BAT eta EUSKERA OSOA.⁵⁰

Gaurko begiez behaturik artikulu honek ez du hutsik. Orduko giroan aitzitik, segur ez banago ere badut susmo, batasuna ezinbes-teko eta berehala egin beharreko ikusten zutenen aldetik harako Axularren luzamendutan ibiltzearen kutsurik eta beraz behaztoparik suma-

(49) In *Jakin* 1968, 31-32 zenb., 69-70 orr.

(50) in *Zeruko Argia* 1966-12-18; Andoni Iturria-k egiaztatua.

tuko zioketela, izan ere, erdiz erdi ez bazen ere buruz buru egiten baitzuen euskara klasikoaren aldezleekin.

Gorago bildu ditugun adierazpenen arabera eta aurreraxeago ekarriko ditugunen argitan ohartzen gara nagusi zela euskara egingina zegoelako iritzia, euskararen batasuna eraikitzeko atzera jo beharra zela, aurreko mendeetan elkarrengandik hurbilago zeudela euskalki ezberdinetako idazleak egungo egunekoak baino.

Bestalde Nemesio Etxanizek urte hauetan adierazten dituen irizpi-deak oso hurbil daudela dirudi 68ko etenaren ondotik Don Manuel Lekuonak eman zituen iritzietatik. Honek ere bai baitzioen idazle klasi-koek herri euskarako koska hauek ez zituztela beren idatzietara bildu, besteak beste, erdal ereduak zituztelako gogoan edo begien aurrean idazterakoan.⁵¹

Handik berehala Liburu berriak zeritzan artikuluan honako aipamen goresgarriak egiten zizkion Xanti Onaindia eta Andima Ibiñagabeitiak itzuli *Enearena* liburuari:

Liburua, labur esateko ezta erriarentzat ain erreza; baiña idazleentzat oso ikasgarria ta eredu izango da geroko urteetan. Ortik ikas bezate euskal-itzultzaileak.

Beherago:

Luzatu gabe, au utzi nai degu idatzita. ENEARENA, gure elerti bar-ruan eredutzat gelditzeko liburua dala. Idazle izena iritxi nai duten guzientzat, maixu-lanik ederrenetakoa. Gure gazte ikasiak murgildu bitez liburu onen orrietan eta ikas bezate kanpoko elerti-lanak euskeratzen. Mesede aundia izango du euskerak.⁵²

Labur esanik, euskaraz irakurtzen zuen herriak Birgilio autorearen literatur lana dastatzeko ez baina idazle nahikoek euskara ikasteko lagungarri zezaten balio zuen liburuak. Lehen irakurraldian oso gora jartzen duela ematen du baina bertagotik begiraturik ez dirudi hala.

Euskaltzaindiak bere sorreraren berrogeitamargarren urtemuga-ren kariatz, Arantzazun Euskararen Batasunerako bideak ezarri behar zirela eta, Nemesio Etxanizek berak kontatzen digunez *Zeruko Argian*:

(51) LEKUONA Manuel in *Idaz-lan guztiak 8 Euskeralojia* 370tik aurrera.

(52) In *Zeruko Argia* 1967-1-22; Andoni Iturriak egiaztatua.

Idazleak beren Batzarra izatea komeni dala diote. Batzar ortan, Idazleak beren iritziak eman al izango dituzte, Euskaltzaindia'k Euskeraren Batasunerako artu nai lituzken bideei buruz. Onela, indar aundiagoa izango dute gure erabakiak. Beartu gabe ta elkarren iritziak entzunda, askoz legunago joango dira ortarako aleginak. Mitxelena jauna, guzior iritzi jartzen da Batasun-Batzordearen Buru.⁵³

Aipatu bilera hori Ermua-n egin zuten. *Jakin* aldizkariak hango hitzaldiak argitara zituen. Laburzurtean Salvador Garmendiak eginiko hitzaldia biltzera mugatuko gara. Nahiz S. Garmendiak irakurri zuen bere esanetan Txillardegi eta Koldo Mitxelenari bilduriko ideiak toles-tatzea baino ez zuen egin, Koldo Mitxelenarenak inoiz hitzak ere be-rak bildu zituela delako hitzaldira.

Aspaldi hontan hartu dugun bide asko, batasunaren kontrakoa da arras. Halaz guztiz ere, hamar urte hontan, azken hamar urte haue-tan, batasunaren alde zerbait baino gehiago egin da: Txillardegi eta Gabriel Aresti hor daude lekuko bezala (...) Orain-arte-ko litera-tura zaharraz ari naiz. Euskal autore zaharrak azter baditzagu, lehen begi kolpean hauxe ikusiko dugu: bai euskalki bataren eta bestearen gramatika legeak eta mugak, oso zeatz fijaturik eta mu-gaturik daudela. Eta euskalkietan ondo mugaturik dauden lege ho-rietako asko eta asko, denetan berdin berdinak dirala. Oraindik ere, halaxen gertatzen baita! Oraindik ere honela bada, are gehiago duela berrehun urte. Izan ere, euskeraren batasunaz ari geranean, aurrean ez baina atzean, ondo atzean behar genituke gure begiak ondo tinkatu. Aldi igaroetan batasuna eginago baitzuen euskerak, ezen ez eta azken garaiotan. Urteak pasatu ala, edozein hizkuntza-tan gertatzen dan bezala, euskeraren euskalki guztiak alkarrengan-dik bereixtez joan dira, apartatzez.⁵⁴

Txosten horien azterketaren ondotik erabakiak hartu ziren, bes-teak beste honakoak:

1. Letamendia, Garmendia ta Laspiur'en ponentziak ontzat hartu. (...)
2. Euskal idazleen alkarte bat sortu, San Martin'ek bere ponentzi-an azaldu duan bezala. (...)

(53) ETXANIZ Nemesio: "Euskaltzaindia bere illeroko Batzarrean" in *Zeruko Argia* 1968-4.

(54) In *Jakin* 1968, 31-32 zenb.; 28 or. eta hurr.

3. *JAKIN* aldizkaria oraindik lotzen da Oñati'n Irailean Euskaltzaindiak artuko dituen erabakietara. (...)
4. Aditzaren batasuna beharrezkoa dala ikusten da. Hortarako berereiziki batzorde bat sortzea eskatzen zaio Euskaltzaindiari (...)
5. H'ri buruz, Bayona'ko erabakiak ontzat hartzen dira. (...)
6. Euskaltzaindiari eskatzen zaio, Oñati'ko Batzarrean hartzen diran erabakiak, al danik eta azkarren "EUSKERA" bere aldizkariaren separata batean ateratzeko, herriaren eta idazleen jakinbiderako.⁵⁵

Berriki aipatu bi bilera hauetara ez zen Nemesio Etxaniz agertu, ez Baionakora eta ez Ermukora ere. Alabaina, jakinean jartzeko erarik izan zuen noski, eta gauzak hartzen ari ziren itxura igerririk batzarren aurretik bere ezadostasuna agertu zuen zenbait punturekiko. Bata, Euskaltzaindiak hartu behar zituen erabakiak agindu erakoak ez baina aholku erakoak behar zuketela zioen:

Eta aurten, 50 urte oien buruan, (...) EUSKERA IDATZIAREN BATASUN BIDEA urratu nai litzake. Asmoa ezin ohea da, baiña bide ori nola zabaldu, iñork eztu oraindik garbi adierazi. Nolanai, erabakiak "argi-bide" bezela eman bearko dira ta gero, "itxoin lasai". Idazleak (geienak, ez talde batek bakarrik), erakutsiko dute bakoitzean onartzen ala zapuzten duten euskaltzainen urra-bidea.⁵⁶

Ondoren *H*ren auziaz mintzo zen. Lehenbizi, horri buruzko erabakiak nola hartuak izan ziren:

Gure artean Txillardegi, San Martin eta *JAKIN* aldizkariko taldea izan da batez ere, "H"ren alde atera dana (ibid).

Hurrengo, gauzak aurrera eramateko ihardunbidea arbuizatzen zuen:

Baiona'n izan ziranak eta gero Ermua'n izanak oso gutxi izan dira. Iñork "H"ren kontra itzegin ba-du batzar oietan, talde gazteak berea bakarrik izan du kontuan, eta besterik gabe "H"ren alde erabaki dala esan digute billera oietan. Onela artu dira gai ontan erabakiak. Berak aurrez pentsatua, ala erabaki dala ta aurrera eraman dute

(55) In *Jakin* 1968, 31-32 zenb.; 73-74 orr.

(56) ETXANIZ Nemesio: "Oinatiko batzar aurretik" in *Zeruko Argia* 1968, 290 zenb.

beren aldeko iritzia. Gu bezela, beste asko ezin joan izan ziran billera oietara, ta onela oso gutxiren iritzia entzun da bilgune oietan (ibid).

Azkenik, ezagutarazten du *H*zaleen iritzia oso kaxkarrak iruditzen zaizkiola eta gazteek horren alde egote hutsagatik ezin jar daitezkeela berak horren alde. Izan ere, Nemesio Etxanizek dioenez:

- 1) Euskeraren kaltean ezer ez dute balio, ez gazteen, ez zaarren laineza ta setak.
- 2) Gazte zazpiki oiek, erdal-giroan asiak dira geienak eta euskera egosi gabe dute orregatik. Ortik datorkie, euskaldunoi emendik letorkigun kalteaz ez konturatzea.
- 3) "H"ren aldekoak baino askoz geiago gera "H"ren kontrakoak. Beraz, gauzak aldatzen ez tiran bitartean, demokraziak eskatzen duenez, geienen botoa nagusi ta jabe gelditzen da (ibid).

Artikuluari buru emateko zuen beldurraren berri ematen zigun:

Gu, beintzat, oso bildur gera, "H" ta beste arazoetan, gure erri alper onek jaso ezin duan lanen bat eskatuko ote-diguten lau gazte ameslarik (ibid).

Artikulu honek gisa denez, ihardespenik bildu zuen, nik dakidala Juan San Martin-ena bederen. Besteak beste, beronetan batasuna mugaz honaindikoekin bakarrik egin nahi izatea egozten zion San Martin-ek, lotsa emangarritzat jotzen zuela, eskoletarako liburuak egin behar eta euskalki bakoitzari berea egin beharra. Ihardunbideari buruz berriz:

Euskera idatziaren batasuna leenengo aldiz jendearen aurrean (Idazleen aurrean) erabakiak artzeko Baionakoa izan zan, 1964-an. Ni ere ez nintzan joan, baiña erabakiekin, atera zuten orrietatik dakit mugazandikoak emengo ortografia amor eman zutela guk beren "H" ori bearrezko zan tokietan erabiltzearen orde. Askok entzun gor egingo zuten eta beste askoren belarrietara eldu ez. Bigarren aldiz Ermuan, aurten, eta "H"ren alderako errazoi geiegirik ez bazan ere, kontrako argumenturik baterez. Baiña ura zan gauzak azaltzeko uea, orain Arantzazukoan izango dan bezala. "H" euskerak berea duena ez dago dudarik. Literatura euskeraren batasuna euskera idatzian eta oraindik bizirik dauden euskalki guziak aintzat arturik izan bear du, eta bizirik daudenetan erabiltzen da

oraindik "H" a. Beraz, kentzeko, errazoi aundiak bearco dira. Eta erabakitzen dana erabakitzen dala, gertu nago batasunerako bide-tik jarraitzeko.⁵⁷

4. Arantzazuko bileraren ondorioz gertatu haustura eta horren ingurumariak

Arantzazuko bilera entzutetsu hori egin zen eta nahikoa iskanbilatsua gertatu zen bertaratu zenbaiten lekukotasunaren arabera. Azken ekitaldian, agiri bat atera zuen Euskaltzaindiak eta bertan Arantzazun izan diren eta ez diren euskaltzaleak argibide bat izan dezaten, Euskaltzaindiak geroago eta astiroago argitaratuko dituen erabaki eta lanen aurrerapena agertu nahi du orain. Sarreraren ondotik, besteak beste, erabaki hau plazaratzen zuen *H*ren auziaz zen bezainbatean:

H-ren hauzian, izan diren iritziak entzun ondoan, erdi-bide bat aukeratu da hasteko: alegia, begi onez ikusiko lukeala Euskaltzaindiak letra hori bi bokal berdin nahiz ezberdinen artean erabiltzen hastea. Honek ez du esan nahi gorago jo nahi dutenen saioak ez direla ongi ikusiak izango.⁵⁸

Agiri honen kariaz *H*ren guduari ekin zitzaion Nemesio Etxanizek ere gogor parte hartu zuela gerra horretan. Bilera burutu eta egun batzutura gisa honetan idazten zion Xanti Onaindiari:

Olerti'rako lan berri bat eskatzen didazu. Oraintxe dezu aukera polita aldizkaria bizi-arazteko. *H*-ren kontuak gai asko emango dio jendeari ezpai bizia sortzeko. Arantzazu'ko billerak negargarriak izan dira. Batipat, Mitxelena bigunegi agertu dalako gazte egosgaitzekin. (...) Gazteok ere, konturatu dira Mitxelena ta Lekuona eztirala gogor jokatzekoak eta txakurrak bezela agertu dira, aiek berenera makurtzeko. (...) Orain gurea da. Aiek beren *JAKIN* aldizkarian eskuak jarein dituzte nai dutena esateko. Guk "*H*"ren kontra gogor jokatzeko, or daukagu Olerti. Eska zaizkiezu lanak gai ortaz, eta bizi-bizi jarriko dezu inguruan jendea. (...)

Guziok *JAKIN*'en erronkari erantzun bear diogu, ta Euskaltzaindiaren aolku orri, ez entzun egin. Gure izkuntza ia itoan dagola, nola geituko diogu, ba, nekea ta oztopoak? Orduntxe izango gera kinka gorrian (Nemesio 68-X-9).

(57) SAN MARTIN Juan: "Ni "*H*"-aren pekatari?" in *Zeruko Argia* 1968-10-6.

(58) "Batzar-agiriak" in *Euskera* 1971, 186 cr.

Jokin Zaitegi-ri berriz honela ziotson:

Gazte "euskal-egosgaitzekoak" beren eztena sartzen digute noiz-nai. Oraingoan bestaldeko "H" izan dute izpide. Arantzazu'n iru egun egin genituan, euskera batuaren aldeko azteko. Ta ainbeste arazo astun atzeratu ta "H" orrekin galdu genduan gure astia.

Gutun berean beste hau ere baziotsion:

Gaztedia, sozialismo ta komunismora saillean igarotzen ari da. Emakumeak ere, itxu-itxu jartzen ari zaizkigu komunistei sinisten. Gure lengo Euskalerrria ederki ondatu digute gainean dauzkagun txakur-jende onek (Nemesio 68-XII).

Oraindainokoan, aipamentxo bat salbu, mintzairari buruzko irizkiak bildu ditugu soil-soilik, haatik, dudarik gabe hizkuntzaz landako arazoek ere izan zuten ikuskizunik. Gazteria sozialismo eta komunismora gero eta lerratzenago ari zeneko kontu hau lehenxeago ere adierazia zion Zaitegi-ri:

Zeruko Argian nabaitzen da argien gaurko gazteen lañeza "Marxismo"aren alde Euskera gordin eta egosi gabean idazten digute, bakoitza Aita Santu (Nemesio 68-II-6).

Eta aurreraxeago ere adieraziko zuen, baina, oraingoz eten dezagun haria aurrerago berriro berrartzeko. Gatazkak 68an izan bazuen hasiera esan liteke 70ean iritsi zela bere erpinera Don Manuel Lekuona kendu eta Aita Villasante izendatu zutenean Euskaltzainburu. Hau gertatu baino lehenxeago *Karmel* aldizkariak, zortzi urte isilik egon ondoan berriro kaleratu zela eta, Nemesio Etxanizek deia egiten zuen euskal idazle talde bat delako aldizkari horretara bil zedin eta bertan isur zituzaten beren euskalgintzako ahaleginak.

Arantzazun *YAKIN* aldizkaria, oraingo gazteen joka-leku gerta dan bezela; *KARMEL* ere beste talde baten joka-leku gertatu zaigu. Talde onek bere lana obeto antolatu dezake; ta artara jo bear degula, deritzat. Maixukeri geiegi gabe, gure erriaren euskal-krisaillua piztu bearra degu, izan ere.⁵⁹

(59) ETXANIZ Nemesio: "«Karmel» aldizkaria" in *Zeruko Argia* 1970-3-29.

Aurrerago asmo-adierazpena:

Bide bakar eta itxiaren zale ez gaitezen izan. Gurea adierazi bai, baina auzoari ate ta langak itxi gabe. Onela ikusiko da noren bidea onena dan (...) Asmo oneko euskaldunok, bil gaitezen onelako aldizkarien inguruan (ibid).

Bazterrak aurretik ere nahikoa erremindurik bazebiltzan, eztanda egiteko su-pizgarria Nemesio Etxanizentzat Don Manuel Lekuona Euskal-tzainditik kentzea izan zen. Artikulu gori bat idatzi zuen *Zeruko Argian* horren berri emanez. Hona nola balioztatzen zuen gertatua: Asko erori gera giza-mailetan bera, gure izkuntzaren gordailu orain arte izan dan elkarte orren jokaeran.⁶⁰ Don Manuelen jokabidea gorai-patzeaz batera gazteen jokabide maltzurra gaitzesten zuen bortizki:

Egiteko lotsagarri ori antolatu duten gazteak, gauzarik utsenean kontra egiten zaienean, "inkisizioa" ta "inperialismua" aotan artzen dizue bereala. Oiek izan ditugu jokaera lotsagarri ori prestatu dutenak "xuabe-xuabe". Baina BOTOAK (eta au da guretzat berria) gazteei "eskua pasatzen" ari diran "ZAR" batzuek eman dituzte. Eta boto oien bidez eman diote "ostikoa" don Manueli. (...) Marxismuaren "demokraziak" ekarri digu etxera, beste lurraldetan duan esku ederra, sator-lana eginaz, erri osoak bere agintepean lotzeko (ibid).

Gogora ekar bedi lehen idaroki duguna. Hizkuntz arazoekin batean hertsiki estekatua belaunaldien arteko teinka. Sumindura hau gorabehera jarraitu zuen *Zeruko Argiako* idazten, eta horrezaz gain hiruzpalau artikulu argitara zituen *Agur* aldizkarian bere *Hren* kontrako jarrera azaltzen zuela. Ematen zituen arrazoiak labur bilduz:

1. Oso euskaldun gutxi ahoskatzen dute hizki hori. Euskaldun gehientsuenontzat fonema horrek ez du bizirik.
2. Mitxelenak esan zuen bezala ez da beharrezkoa euskara batzeko. Hori gabe ere bat daiteke.
3. Gure herria oso ataka gaitzean aurkitzen da. Ezin bada neke, zama bat gehiago erantsiko diogu ia itoan dabilenari leher gaizto egin dezan nahi ez badugu.
4. Beharrezkoa ez bada eta garbi badago zailtasunak dakarzkigula bazter dezagun hemengook, utz diezaiegun hangoei beren hizki horrekin jarraitzen baina guk, bertatik, zokora dezagun.

(60) ETXANIZ Nemesio: "Nun bizi gera" in *Zeruko Argia* 1970-8-16.

Beste argitasun batzu ere ematen zituen, halanola beste zenbait lekutan ere: Alemanian eta Italian *h* baztertzera jo zutela etab; baina funtsean aipatu puntu horien ingurumarian ibili zen aipatu artikuluo-tan.⁶¹ Besterik da sumatzen zituen iritzi kontrajarri horien zergatiak azterterakoan zein arrazoibide ematen zituen ohartzea.

Gazteek, berak ez bezala uste izateari ez zion hain adigaitza irizten. Hauen euskal gaiztoari, egosgaitzari egozten zion errua. Gaz-teak erdal giro batean jaiok izaki eta bera euskal giroan, gisako zeritzon hauek erabaki galgarri horretarik etor zitezkeen kalteei ez igertzeari, alabaina harridura mingotsa adierazten zuen bere iduriko heziketa izandakoek ea nolatan uste izan zezaketen ezberdin auzi honetan, inolaz ere ezin konprenituzkoa zitziola:

Zenbait nere iritzikoak ez izatea, ez da arritzekoa. Baina Satrustegi, Ugalde bat, Mitxelena bat eta beste nere antzeko eziera izan duten zenbait eta ni, gai ontan onen iritzi alderantzizkoz banatuak ger-tatzea, benetan da adigaitza.⁶²

Egokiera honetan zenbait gauza adierazi beharra da Nemesio Etxanizen faboretan eta gerta daitezkeen ikuspegi errakuntzak saihe-s-teagatik:

1. Batzuen nahiz besteen iritziak ekartze honetan garbi gera bedi ez dugula inoren maisutasuna edo moldegaitza salatzen, erran nahi baita gauza bat dela irizpide teorikoak oso garbi eta zen-tzudunak izatea, eta besterik dela oso besterik gainera, hauek egoki eta erara aurrera eramatea. Izan daitezkeen irizpide hoberenei euskararen gaineko menpetasunik ez badarraio ida-zle horrek ez du inoiz itxurazko lorpenik erdietsiko eta alde-rantziz, irizpide ez hain egokiekin euskarari neurriak ongi har-tuak izanez gero emaitza aski ederrik erdiets litekeela alegia. Pellokeria bada ere garbi gera bedi, ez garela inoren praxiaren ona edo gaitza salatzen ari.
2. Nemesio Etxanizek behin eta berriz aipatzen duen gazteen gur-pil gaiztoko euskara hori zinetan uste izan behar dela, oro har eta salbuespenak salbuespen halaxe zela, honek zuen euska-rarekin alderaturik noski. Nemesio Etxanizen euskararen laudo-

(61) *Aguren Zeruko Argian* agertu zenaz gainera ("Nun bizi gera" 1970-8-16); "Azter ditzagun" 1970-10-30; "Zentzuz joka dezagun" 1970-10-30; "Deustoko Unibersidadekoari" 1971-6-30; "Euskal idazle on eskubideak" 1972-6-3; eta "Egi-zale" 1972-10-28).

(62) ETXANIZ Nemesio: "Azter ditzagun" in *Agur* 1970-10-30.

riorik handiena Koldo Mitxelenak egin zuen, honen euskara ikasteko metodoaren irizpena egin zuenean: Ikastaldiaren egilea Nemesio Etxaniz dugu, goi mailako olerkaria, guztiok dakigunez, eta ahoz nahiz lumaz gaurko gutxik bezala euskara menderatu duana.⁶³

Horretaraz gero, Nemesio Etxanizek dioena harrotasunez esana dago baina zuzen onez, ez harrokeriaz. Beronen idazkera azter dezanak egokierarik izango du diogunaz jabetzeko.

3. Beste zenbaitek agian ez, baina Nemesio Etxanizek bazekikeela non ipini behar zen *H*, maiz, gazteen artean ezjakinaren iduriak egiten bazituen ere. Martin Ugaldek ziotan⁶⁴ nola 1970 inguruan testu bat eman zion *hz* jantzi zezan bera ez baitzen ausartzen horretara. Esanda bezala jarri omen zizkion direlako *h* horiek behar tokian.
4. Bestalde, goikoa esan dugunez esan beharra ere dago Nemesio Etxanizek, nolazpait esan, eskurago zukeela Don Manuel Lekuonak aditzera ematen zituen irizpideei jarraitzea, batez ere, maisua zelako ahozko euskararen erabileran, koska eta baliapide askoren jabe zela, euskara klasikoa aldarrikatzen zutenei jarraitzea baino, idazle zaharrekiko ezagutzen behin eta berriz aitortu zionez Andima Ibiñagabeitiari kaxkarxeago aurkitzen zuelako bere burua.

1970eko sumindura bizi hura iraganik, *Agureko* artikulu horien ondotik beste artikulu bakan batzuek ere argitara zituen eta horien arabera garbi ikusten da ez zuela bere iritzirik aldatu batetik eta euskararen kinka okerrera makurtua ikusten zuela bestetik. 1974ean honela zioen *Karmel* aldizkarian:

Zitalkeri ori garbitu bear degu aurrena. Ez gaitezen berotu, idazlana "H"ekin, naiz "H"erik gabe idatzia datorrela-ta. liburuia ederki egina ba'da, pozik ar dezagun. Idaztia arlotea ba'da, baztarreratu dezagun zitalkeririk gabe. Euskal-girorik sendoena, Gipuzkoan eta Bizkaian degu. Lenbizi, beraz, oitu dezagun gure erria, bizkaieraz, naiz gipuzkeraz egindako lanak gogoz irakurtzen. Onela, Bidasoz emendiko batasuna asko erreztuko degu. Bestaldekoak, beste ainbeste egin bezate Lapurdierazko idaz-lanak ugaltzen. Onela, gure BATASUNA mamitzen asiko da. Azkenean, Lapurdiera ta gipuzkera

(63) MITXELENA Koldo: *Idazlan guztiak III Liburuak II*, E. Editoreen Elkartea, 73 or.

(64) Martin Ugalde-rekin elkarrizketa 1990-7-19.

elkarganetzen saia gaitezen. Baina lan onek, urte askotako jarduna eskatzen du.⁶⁵

Bestalde, ezin aipatu gabe utzi 1970-1971an Kardaberaz taldea sortu zenean —ez naiz hasiko orain honen historia egiten, bakarrik esan Arantzazuko oharra gaizki aditua eta batez ere praktikara gaizki eramana izan zela uste zutenak bildu zirela bere inguruan, labur esan, Euskaltzaindiak euskara batuaz hartu zituen erabakiak onartu ez zituztenak— bera ere bazkietu egin zela bere idazki batzuek frogatzen dutenez. Bertso batzu ere paratu zituen. Horietako bertso batean honela zioen:

Zarra, zar degulako ez inoiz baztatu FEDE ZARRA ederki diteke gaztetu. Moztu adar igarrak, mentuak berritu, KARDABERAZ-BAZKUNAK ames ori baitu KRISTAU GERALA AITORTZEN ez inoiz lotsatu (Dakidala, argitaragabea).

Nolanahi ere, egia ere da ez zuela lankidetzaz suharrik erakutsi, besteak beste, adinean ere aurrera zihoalako eta 72 urtetan etxean ezbeharra sortu zitzaiolako.

1975ean bere burua kardaberaztarrengandik ere berezia edo, ikusten bide zuen ondoko gutun honen esanahia oker aditu ez badut:

Gure Euskaltzaindia, Kardaberaztarrek eta gure asterokoak, alkar mintzen bestetan ez dakite. Ni geroago ta etsiago nago gure etorkizunari buruz (Nemesio-k Zaitegi-ri 75-II-19).

80 urtetan, guk dakigula egin zioten azken elkar hizketan beltzikusbera agertu zen euskararen etorkizunari buruz:

Nik uste, gaizki goaz, daramagun bidea, euskera batuarekin, gehitu egin dira zailtasunak; lehenago ere bi kulturak, frantsesak eta espagnolak gaituzte ia itoan, eta orain zer da eta, batua sartu? Ez demokratiko eta ez ezer. Lehenago ez nuen uste euskarak luzean iraungo zuenik, eta orain berriz, askoz okerrago. Zenbat gera ba? Miloi terdi edo, eta hoietatik zenbatek hitzegiten dugu euskeraz ba, berrehun mila edo, gutxi, oso gutxi. Neretzako euskara ito da. (...) Hik ikusi ahal dek herri bat bera ere euskaldundu denik? Ez da bat bera ere euskaldundu. Gero eta erraztasun gehiago erderaz.⁶⁶

(65) ETXANIZ Nemesio: "Euskal giroa gure egunotan" in Karmel 1974-1.

(66) SAIZARBITORIA Ramón: "Don Nemesioren zalantzak" in *Oh Euzkadi!* 1980, 1 alea.

Hona baino lehen berriaz solte utzi dugun zenbait harik, mintzairaz kanpoko arrazoiak bazirela iradokitzen ziguten. Gainera hedatua bezain frogatua dago Arantzazuko haustura horren kausen artean be-launaldien arteko borroka ideologikoez zer-ikusit gaitza izan zutela.

Ez dugu auzi honen azterketa xehaturik egingo soil-soilik goikoa irizpide zuzena dela egiaztatzen duten zenbait puntu bilduko ditugu, berriro diot, horien helmena eta tamaina neurtzeko inolako asmorik gabe.

Gorago genioen marxismoaren esku gordea zekusala Nemesio Etxanizek, Don Manuel Lekuona bere lehendakari-aulkitik egozteko gazteek erabili ihardunbidean. Don Manuel Lekuonak berak ere horrelako ezkutuko eskurik bazekusan honakoak idatzi zituen:

Txillardegí, para la propaganda de sus novedades político-literarias, organizó unas reuniones en Bayona, a las que convocó principalmente elementos jóvenes de la parte de acá, y en las que, a imitación de Sabino Arana, expuso, además de sus ideas políticas, ciertos planes de nuevas reglas ortográficas, una de las cuales fue la que luego hubo de convertirse en "el caballo de batalla": el uso, por encima de todo, de la "h", letra repudiada por Sabino Arana, radicalmente para la ortografía vizcaína y guipuzcoana, repudio por cierto en el cual siguió las huellas del P. Cardaveraz, del siglo XVIII, que emplea en su "Eusqueraren berri onac" la frase típicamente repudiativa, "Achea... quen ortic".⁶⁷

Merezi du artikulua guztia irakurtzea baina ondoko pasartearekin etsiko dugu dihoakigunerako aski delakoan:

Tales son los antecedentes históricos, ante los cuales no puede extrañar que la gente vea una relación mutua entre la "h" y la Eta de "Txillardegí", con todas las consecuencias (ibid).

Nemesio Etxanizenara etorri, gisa honetan zioen Aguren, gazteei laguntza eskaintzen guti bezala ibili zela adierazi ondoan:

Onela beti agurtu izan ditut lagunkiro ikusi izan ditudan guztietan. Gerora, marxista ta leninista dirala aitortzen asi zaizkigun ezker, ezin genezakean lagunarte artan iraun. Apaiz geran aldetik, sotana kendu edo Elizaren seme agertzea zegokidan.

(67) LEKUONA Manuel: *Idaz-lan guztiak* 8 Euskeralojia 389 or.

Ezin, ba, zenbait lan onartu. Ala ere, amaika aldiz lagundu diet euskera aldeko lanetan.⁶⁸

Aita Villasante-k gai berataz:

Beste gauza bat erruz eta maila orotan (baita erlijio eta pastoral mailatan ere) zabaltzen dute Euskaltzaindiaren batasun bideari ateak itxi nahi dizkietenak: bide hori ateoena dela edo erlijio gabee-na. Asmazio honek ez du ez buru eta ez buztanik, ez itxurarik, ez egiarik ez egia antzik ere. Alde hortatik gezurtatzea ere ez luke merezi. Baina behin da berriz ta azpikeriaz hori sinets arazi nahi dutela ikusirik, egiaren alde aurpegia ateratzera behartua nago. Neure indar guztiaz salatu nahi dut, bada, hori egia ez dela. Arazo honek hizkuntzaz bakarbakarrik du zer ikusi, eta deus ez erlijioaz, fedez edo politikaz. Bakoitzak eskubide osoa du bere pentsakera edo ikusmolde berezia izateko euskara idatziaren batasun kontuan. Baina Jainkoaren amorioarren! ez daitezela zeruko gauzak eta lur-rekoak berriro nahas (...) Ipar eta hegoaldeko euskaldunen artean idazkera bateratzeko, "h" letra hartzea gomendatu zuen Euskaltzaindiak. Ez da, beraz, letra hori ezeren bandera; gehienez ere izan daiteke batasunaren bandera, eta inork ez du eskubiderik, ez alde batetik ez bestetik, hori ezeren banderatzat hartzeko.⁶⁹

5. Konklusioak

Honenbestez, bil ditzagun honainoko punturik behinenak:

1. Gerraurrean lehenengo eta behin adierazi dugu Sebero Altuberen iritziek zirrara handia eragin ziotela. Lehendik ere aranatarren garbizalekeriatik urrundua bazebilen, *La vida del euskeran* Sebero Altubek linguistikaren argitan aldarrikatzen zituen aburuek bihotz eman zioten erdal jatorriko lexikoari zion loṣṣa aienatzeko eta aurrerantzean joskera jatorra lehenesteko.

Era berean, euskalki nahasketak espresuki gaitzesten zituen lurra eta hiztunak galtzen ari zen euskal herri xumeagana begiak bihurtzearen ondorioz, aurreko urteetan Lizardi eta Orixeren literatur jarrerarekiko mirespena eta atxikimendua apalduxe zituelarik, herri xumeagana iristeko honen mintzairatik hurbilagoko literatur eredua idoro nahiz.

Delako bilakaera, besteak beste, Sebero Altube, Aitzol-en bilakabide, Ibar eta hein batean bederen Don Manuel Lekuonaren ikuspe-

(68) ETXANIZ Nemesio: "Egi-zale" in *Agur* 1972-10-28.

(69) VILLASANTE Luis, in *Euskera* 1973, 238-239 orr.

giez aski erara zetorrela ohartzen genuen, sentikortasun bertsuari jarraitzen zitzaiola.

2. Gerraondoak euskarari erakarri zion ataka gaitzak herri xehearentzako literatura landu beharraren ustebidea are gehiago sendotu zion eta bere adierazpen nahiz jokabideen arabera, nola teorikoki Altube, Ibar eta Manuel Lekuonaren eraginpean hala praxiari zegokionean oroz gainetik Salvatore Mitxelenarenean eta jakina bere praxi berekiak hartaraturik iritzi-liskarrik izan zuen hazibidez, euskaltzaletasunez nahiz jeltzaletasunez gogaide zituen Zaitegi, Andima eta Orixerekin.

Eztabaida honen buruan literaturari ezarri behar zitzaion funtzio pragmatikoan une honetan aiputan ditugunak bat zetozen. Hor ez zen iritzi kontrakorik.

Iritzi-etsaigoak, pragmatikotasun honen baitan barrena sortzen ziren. Euzko-Gogoako aitzindariak Lizardiren harako euskara zernaitarako egin gogo hura bazuten gidari eta lehentasuna grekolatindar literatura itzultzeari ematen bazioten, biharko euskaldun eskolatuak izanik gogoan, Nemesio Etxanizek, Ibarek eta Zeletak bezala, herri ezikasiaren literatur premiak ase beharra zekusan beharrenik. Hemenetik bere literatur bilakabidea: testu dramatikoak, olerkiak eta abestiak, kontakizun laburrak, irriti-gidoiak, eleberri laburrak.

Irakurle mota batentzat edo bestearentzat idazteak, jakina, arazoak sortzen zituen literatur ereduarekin, erbesteko eta Euskal Herri barneko Euzko-Gogoatarren artean (Andima, Zaitegi, Orixe/Ion Garmendia, Andoni Labayen, Justo Mocoroa, Don Manuel Lekuona, Nemesio Etxaniz). Tirabirok gorabehera, baieztza liteke literatur euskarari zegokionean funtsean bat zetozela. Joskeraz den bezainbatean Altube aitortzen zuten guztiek maisu, eta lexikoari zegokionez Azkue kultur gaiak jorratu behar zirenerako.

Maila apalagoko icipatziarako guztiek onartzen zuten behin behinero bederen erdarakada gehiago sartzea, hizkuntza mordoiloagoa erabiltzea adierrazago egitearren. Azken honi erdi-bidea deitzen zioten Nemesio Etxanizek eta; hots, beti ere ahalaz erdaratikoz ez ziren edo behinik-behin erdal eiterik ez zuten hitzak erabiltzea, hedadura handia zuten erdal edo erdaratikoz hitzei sarrera emanez. Erdi-bide honen mugak arras ezbaiekoak ziren, ez batere irmoak.

3. Belaunaldi berrikoak beren idazlanak argitaratzen hasten direnean, hauen idazkera XX. mendearen lehen erdian nagusitu zen

literatur tradizioetik etentzat esten dute gorago aipatu Euzkogo-goatarrek.

Hala bada, Nemesio Etxanizek aldarrikatu eta aldezturiko erdibide deitu horretarik euskara mordoilora aldenduak zirelako, erdal hitz egosgaitz gehitxo eta joskera kontra-harikoa erabiltzearen kariaz behaztopa egiten du A.Irigoien eta Arestiren idazkeraz.

Azken hauek eta hauekin batean edo bateratsu Txillardegia, Salbador Garmendia, Ion Etxaide eta Koldo Mitxelenak, gailen edo sonatue-nak baino ez aipatzearen, atzera jo beharra aldarrikatzen zuten batasuna erdiesteko, egungo euskararen oinarriak gibelean zeudela eta ez aitzinean aldeztuz, euskara egin gabe eta hortaz egin beharrean zela ziotenen aurka. Ikusbideok, eta hauei darraizkien erabakiak geroz oihartzun handiagoa biltzen dute belaunaldi berriengan. Gorago aipatu euzkogogoatarrek, Nemesio Etxaniz barne, eta hauen jarraitzaileek ez dituzte haiek proposatu bideak ontzat hartuko.

Gutziz ere Koldo Mitxelenak gidatu zuen bidea, Azkueren jarraitzaileekin buruz buru egin zuena, funtsean, euskal idazle klasikoak hobesteari buruz abiatua zen, euskal morfologia-gramatikari zegokion puntuetan hauen nagusitasuna ezin ukatuzkoa zela argudiatzen zuten, gerraurreko eta gerraondoko zenbait idazleren lana auzitan jar-tzeaz bat, hauek zerraizkion bidea baztertua izan zedin amorekatik.

Aiputan dugun irizpide-haustura hau praktikan gauzatze eta fin-katzerakoan, norbanakoen lana eta eragina gutxietsi gabe, orobat zer-ikusi gaitza izan zuen Jakin taldeak. Jakinekoez euskaraz kultura egin nahiz, erraztasunera jo beharra nabari zuten irakurleak ugalduko bazituzten, eta euskara bera lantzeagatik idaztetik orduko premia eta orduko irakurleen eskakizunei erantzun beharrez euskaraz kultura egi-tera igaroko baziren.

Nemesio Etxanizek, orainago aipatu haustura hozitzen ari de-nean, delako euskara klasiko horri -hala deitzen zion erdeinu kutsuz-tokian tokiko hitz eta esaera txanbelinenean gainean eraikiriko idazkera kontrajarriko dio, —kontrajartze hau erlatiboa izanik ere— batuari bu-ruzkoa baina eskola indartu bitartean euskalkietan banaturikoari bultzada ematen lehiatuko delarik.

Berak egokientzat duen bide honi kalte egiten diolakoan ez ditu ontzat hartuko Baionan eta Ermuan deklinabidea eta guztiz ere orto-grafia batzeko erabakiak, eta zer esanik ez, hauen ondore diren Arantzazuko erabakiak miletan aipatuak.

4. Mintzaira esparruko arrazoibide-jokabideei belaunaldi teinkaren isla zirenak nahasiko zitzaizkien, hobeki esan, barrenean isil-gordean zeuden ideologia ezberdintasunak argiratuko ziren hren guduari sorrera emanez. Delako gudu honetan parte hartzeak, honen baitan oroz gainetik Don Manuel Lekuona euskaltzaindiaren buruzagitzatik kentzeak sortarazi zion sumin-saminak, hala adinean aurreratzearekin batean gazteen marxismora lerratzeke isuriak nola Euskal Herrian behiala nagusi zen fede suharra gazteen artean suntsitzen ikusteak euskaltzale gazteen lagunartetik bereiziko zuen, urte batzutan kardaberaztarrekin lan egin ondoan, azken buruan, bakartasunera eta etsipenera amilduko zela.